

Таке, що цур йому й казати» [8, с.159]) у дисидента перетворюється у зневіру в приручену комунізмом релігію:

Богів нема. Самі ікони
Сторожа догм, синедріон
Закув Святе Письмо в канон.
Самі попи вже б'ють поклони.
Свята вода – як самогон:
Хто хоче та не дурень, гонить
І дудлить бутлями [6, с.67].

Натрапивши на залишки людяності та сумнів у правдивості фальшивого раю, система державної тоталітарної машини запускає механізм репресивного нищення інтелігента, керуючись зневагою до його життєвої філософії і здатності ставати «на прою з добою» (І. Світличний). Таке паронімічне перефразування «не нам на прою з Тобою стати» з «Кавказу» Т. Шевченка обертає вектор богоборства до подолання «імперії зла», і водночас відриває людину, котра не здалася, від пози виродженого Фауста ХХ століття у сонеті «Рефлексії» [1, с.423]

У такій ситуації людині з просвітленим розумом залишається, на думку обох поетів, шукати аскези. Вірші двох поетів з однаковою назвою «Чернець» прокладають шлях від палкого запалу чесних борців (у Т. Шевченка – козаків, у І. Світличного – дисидентів) до замкнення й усамітнення. Шевченків чернець з його романтичного періоду – це одне з багатьох поетичних втілень самого поета, змушеного жити відірвано від свого кореня і свого покликання. Все, що залишається йому – занурюватися у власну самотність у передчутті кінця:

Бий поклони
І плоть старечу усмирай.
Святе писаніє читай,
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай,
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило.
Приспи ж його і занехай
Свою Борзну і Фастовщину,
Загине все, ти сам загинеш.
І не згадають, щоб ти знав... [8, с.51]

І. Світличний у подібній ситуації знаходить сили приймати цю долю і вчитися «смирятися» свій порив:

Молись і жди. Молись і вір.
Молись! Молись! Немає миру
В самотині від світу-виру
Й диявольської суєти!
Все та ж одна надія й віра:
У власній плоті вбити звіра
І дух пречистий зберегти [6, с.68].

До цього упокоєння прийшов свого часу і сам Т. Шевченко, який в одному з останніх віршів стверджує:

Не нарікаю ні на кого.
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи. Орю
Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть. І дурю! [8, с.355].

І. Світличний переймає життєву філософію Т. Шевченка, адже історія неодноразово доводила тривання незламного духу в часі. Тому поет висловлює вдячність Господу за те, що «сподобив / Мене для гарту і для проби / На згин, на спротив і на злам» [6, с.43], у яких дисидент зумів зберегти істину й не посягти жодного «зерна неправди» за собою, як це доводив і Т. Шевченко («Доля»).

Художня і літературознавча грані творчості І. Світличного є взаємопроникними і слугують додатковим ключем для осягнення поетового космосу. Про Т. Шевченка він пише: «Всяка трагічна тема у Шевченка переходить у глибинну ідею протиставлення черствих, безсердечних людей людям чистим і добрим, і саме протиставлення й протиборство є першопричиною найстрашніших людських трагедій» [5, с.355]. Дисидент робить важливу заувагу про те, що трагізм Т. Шевченка для звичайної людини залишається непосильним. У цьому аспекті І. Світличний, попри подібний

досвід переживання внутрішнього зламу й суспільного усамітнення, зумів протистояти драмі. Його твори – це повернення (чи, скоріше, відновлення) справжнього духу Т. Шевченка в добу тоталітаризму і спроба взяти на озброєння потужний смисловий та естетичний досвід класика у протистоянні з нищенням людського в людині.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вешелені О. «Монолітний дуалізм» фаустівської людини ХХ століття в художній інтерпретації Івана Світличного / О. Вешелені // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 29. Ч. 2. – К. : Твім інтер, 2010. – С. 429–435.
2. Гете Й. В. Вибране / Й. В. Гете. – К. : Грамота, 2005. – 528 с.
3. Добрянська І. Творчість Івана Світличного в українській літературі кінця 50-х-70-х років ХХ століття : [моногр.] / І. Добрянська. – Тернопіль : Астон, 2009. – 184 с.
4. Світличний І. Ґратовані сонети / І. Світличний. – Мюнхен : Сучасність, 1977. – 115 с.
5. Світличний І. Серце для куль і для рим / І. Світличний. – К. : Радянський письменник, 1990. – 581 с.
6. Світличний І. У мене – тільки слово / І. Світличний; упор. та примітки Л. Світличної і Н. Світличної. – Харків : Фоліо, 1994. – 432 с.
7. Секо Я. Проблеми національної ідентичності в творчості українських шістдесятників / Я. Секо // Україна-Світ-Європа : міжнародний збірник наукових праць. – Тернопіль, 2010. – Вип. 4. – С. 110–118.
8. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Г. Шевченко ; [редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) та ін.]. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – К. : Наукова думка, 2003. – 784 с.

Summary

Oleksandr Vesheleni

Shevchenko–Svitlychnyi: Poetic Dialogue

The author of the article analyses peculiarities of poetic transformation of T. Shevchenko's artistic world in the poems of Ivan Svitlychnyi. Quotations and allusions of Shevchenko in the «Lattice Sonnets» and literary studies of the heritage of T. Shevchenko are described as a sign of the inner world and the intellectual discourse of an enslaved dissident artist, who maintains an ongoing dialogue with his predecessor.

Key words: T. Shevchenko, I. Svitlychnyi, sonnet, intertextuality, allusion, boundary situation.

УДК 821.161.2–13.09 Шевченко Т.Г. (045)

АЛЛА ВІННІЧУК,

кандидат філологічних наук

(м.Вінниця)

Художня інтерпретація Коліївщини в поемі «Гайдамаки» Тараса Шевченка

У статті на матеріалі поеми «Гайдамаки» Тараса Шевченка простежено історичну та художню правду про гайдамацьке повстання 1768 року, що ввійшло в історію України під назвою Коліївщина. Охарактеризовано образну систему твору. Закцентовано увагу на художньому домислі та вимислі письменника.

Ключові слова: *поема, історична правда, художня правда, домисел, вимисел, образ, символ, композиція, сюжет.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Однією з найдраматичніших сторінок української минувшини є селянське повстання 1768 р., що ввійшло в історію України під назвою Коліївщина та мало на меті звільнити селян від жорстокого польського кріпосництва, здобути національну волю і, що важливо, домогтися утворення «козацької держави» – Гетьманщини. Тому Коліївщина – це вияв державницького устремління українського народу. Відомий історик діаспори П. Мірчук зазначав: «Дейно-політичне обличчя Гайдамаччини проявилось найвиразніше в повстанні 1768 р. Це завдяки тому, що воно від самого початку було ведене під одним, центральним проводом, який швидко оформився як уряд відновленої української держави» [5, с.75]. Саме у вирі Коліївщини – апофеозу гайдамацьких рухів – було проголошено відновлення Гетьманщини з гетьманом Максимом Залізняком на чолі. Івана Гонту всенародно обрали уманським полковником; на Уманщині запровадили козацький лад, поділивши її на сотні. Поразку спричинило втручання росіян. Запрошені російським полковником Гур'євим на бенкет, гайдамацькі керманічі прийшли, не підозрюючи підступу, та були заарештовані, а московити тим

часом громили табір повстанців. Спійманих гайдамаків польські й російські «достойники» піддали жорстоким тортурам у Сербях, Кодні та Києві. За словами П. Мірчука, розправи над гайдамаками є «...назавжди переконливим доказом звірської жорстокості й кровожадності тодішнього польського суспільства...» [5, с.299].

Історична правда про гайдамацьке повстання формувалася довго і важко. Польські історики всуціль перекручували факти, намагаючись показати українських селян, які стали на боротьбу за волю і національну гідність, як «кровожадних коліїв», грабіжників, злодіїв, а Коліївщину кваліфікували не інакше як «уманську різню», «п'яму» в українській історії. Подібна позиція була характерна і для російських «дожовтневих» істориків. У радянський час гайдамацьке повстання трактувалося як таке, що було викликане виключно соціальними, «класовими» причинами. І тільки зрідка міг майнути вислів, що чинником повстання був не тільки соціальний, а й національний гніт.

Формування цілей статті... Мета цієї публікації – на конкретних прикладах проілюструвати художню інтерпретацію Коліївщини в поемі «Гайдамаки» Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу... Своє бачення подій Коліївщини висловлювали письменники, зокрема, Тарас Шевченко, який 1841 р. написав найбільший свій поетичний твір «Гайдамаки».

Задум написати широке епічне полотно про Коліївщину виник ще 1839 р., невдовзі після викуплення з кріпацтва; розділ «Галайда» з них був надрукований 1841 р. в Гребінчиній «Ластівці», а наприкінці того ж року цензор П. Корсаков, зробивши багато вилучень, нарешті дозволив немало покалічений текст до друку.

Готуючись до втілення ідеї, поет намагався згадати та прочитати все, що стосувалося Коліївщини. Автор ґрунтовної монографії про «Гайдамаків» М. Гнатюк зазначав: «У процесі роботи над поемою Т. Шевченко знайомився з працями тодішніх російських і польських істориків» [2, с.143]. Цілком ймовірно, що поет читав у рукописі «Сказание о Колиивщине» М. Максимовича. Знайомлячись із цією працею, митець не міг не звернути увагу на список опрацьованої автором при написанні книги літератури, а в зв'язку з цим, очевидно, і перечитати її. Серед зазначених джерел: а) народні пісні і перекази, розповіді старих людей; б) «Історія про Унію» М. Бантиш-Каменського (1805); в) рукописні мемуарні матеріали, написані В. Кребс, П. Младановичем; г) виписки справ Кодненського костюлу; д) повість М. Грабовського «Коліївщина і степи» та ін. Також Т. Шевченко був знайомий з «Историей Новой Сечи или последнего Коша Запорожского» А. Скальковського, про що свідчить його реакція на працю у вірші «Холодний яр»:

Гайдамаки не воины –

Разбойники, воры.

Пятно в нашей истории...

Брешиш, людоморе! [7, с.296].

Сам же Т. Шевченко звернення до теми Коліївщини пояснював спогадами з дитинства, насамперед розповідями діда Івана. Він навіть говорив, що не читав нічого з історичних розвідок про гайдамаччину.

Поему «Гайдамаки» схвально зустріли українські митці. «Ну, вже так що порадували Ви нас своїми «Гайдамаками!» – писав Т. Шевченкові у листі від 29 квітня 1842 року Г. Квітка-Основ'яненко. – Як кажу: читаеш та й облизуєшся. Якраз к Великодню прислали Ви свою нам писанку... Як такого добра не хвалити?» [5, с.24].

У творі чітко простежуємо дві сюжетні лінії: визвольної боротьби, тобто концептуально-історична сюжетна лінія, та історично-художня лінія – життя Яреми Галайди.

Центральна сюжетна лінія охоплює в часовому художньому просторі півроку, тоді як Коліївщина тривала всього місяць. Т. Шевченко вводить образи керівників народного повстання – Максима Залізняка та Івана Гонту.

Як свідчать історичні джерела, Максим Залізняк був родом з містечка Медведівки на Чигиринщині. Ще підлітком опинився на Запорожжі, де пробув чотирнадцять років. У тридцять років став послушником спочатку Жаботинського, а потім Мотронинського монастирів. Причини переходу в табір повсталих не встановлені. Очолив визвольну боротьбу, обравши для табору повсталих місцевість, яка називалась Холодний Яр. Максим Залізняк намагався створити військо за зразком козацького, а його виважена політика породила в народі віру, що козацчина повертається, що є можливість відновити соборну вільну Україну.

Стосовно прототипу образу Івана Гонти, то в поемі мають місце певні неточності та авторський художній домисел.

Іван Гонта був вільним селянином з села Росішок, яке належало польським магнатам Потоцьким. Він служив надвірним козаком, а потім став керувати сотнею, і, як зазначає історик

Д. Дорошенко, «... за свою службу дістав від Потоцьких два села (Орадівку й Росішки), які давали йому великий як на той час дохід. Він став ніби зовсім шляхтичем, зв'язаним своїми службовими й економічними інтересами з шляхетською верствою» [3, с.258].

У травні 1768 року гайдамацький загін під проводом Максима Залізняка та сотня надвірних козаків на чолі з Іваном Гонтою об'єдналися, підступили до Умані і здобули його штурмом. «Тридцять годин одбивалася шляхта, але нарешті не встояла проти величезної сили гайдамаків, і вони увійшли в город...» – описує відомий історик М. Аркас [1, с.316]. «Уманська різанина» відповідає картинам Т. Шевченка. Безсумнівно, поет зображував побоїще й бенкет інтуїтивно, але його інтуїція виявилась досить пророчною:

*...Серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи... [7, с.108].*

Виписуючи образ Івана Гонти, Т. Шевченко вводить в поему сцену його розправи над власними синами:

*Мої діти – католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений
Різати католика [7, с.124].*

Історичні факти свідчать, що вбивство І. Гонтою дітей, взагалі було неможливе з кількох причин: у сім'ях з різним віросповіданням дочки унаслідували віру матері, сини – батька; окрім того, в І. Гонти, на час повстання, був один вже дорослий та одружений син.

Гонта у Т. Шевченка – це найтрагічніший образ патріота, який вбиває своїх дітей заради майбутнього України. У творі зворушливо передано картини похорону дітей. Битий горем, він поніс у поле два трупи, викопав «свяченим» яму, поклав їх туди, накрив очі китайкою і тяжко заплакав. Повернувшись до повстанців, Гонта ще з більшим завзяттям карає ворогів за Україну, за дітей, за своє нещастя.

Найяскравішим представником повсталого народу у поемі виступає Ярема Галайда. Це не історичний, а узагальнений образ рядового гайдамаки, учасника Коліївщини. За допомогою образу Яреми поет розкриває причини участі в повстанні широких народних верств. З цього погляду характерна сцена зустрічі й розмови Залізняка з Яремою. З'ясовується, що у повстанця навіть прізвища немає. Щоб записати в реєстр, Залізняк пропонує назвати його то Голим, то Бідою і, нарешті, зупиняється на прізвищі Галайда (рос. Бродяга).

Показ особистого життя Яреми органічно зливається з головною сюжетною лінією поеми – боротьбою всього народу. Уже початок розділу «Галайда» свідчить про те, якою була доля наймита. Розправити крила, по-новому подивитися на світ, відчутти себе господарем становища Ярема зміг тільки під час повстання, де розкрилися його нові риси Яреми: героїзм, відданість народові. Особиста кривда (вбивство титара і викрадення Оксани) посилює ненависть повстанця до ворогів, додає завзяття у боротьбі. Йому вдається врятувати Оксану, відвезти її в Лебедин. Там він і одружується з нею, але залишає дружину і поспішає до гайдамаків, чим підкреслює відданість боротьбі проти ворога.

Образ Яреми становить певний етап у поезії Т. Шевченка. Якщо раніше подібні персонажі (сироти) тільки страждали, терпіли, виливали свою журбу, то Ярема знаходить свою долю в таборі повстанців, піднімається на боротьбу проти гнобителів. У поемі введено образ кобзаря Волоха – співця який виражає погляди і прагнення народу. Репертуар його дуже широкий. У своїх піснях Волох прославляє боротьбу, яку вів народ у минулому проти турків і татар, польської шляхти. Його пісні звернені не лише у минуле. Він оспівує і сучасну йому боротьбу, учасником якої є і сам. З'явившись у поемі за кілька годин до початку повстання, кобзар супроводить гайдамаків у боях, співає їм пісні, надихаючи на подвиги. Образом кобзаря Шевченко підкреслює зв'язок поезії з життям і боротьбою народу, велику силу пісні, здатної запалити на подвиг.

Образ Волоха реалістичний, взятий із дійсності. Участь народних співців у повстанні 1768 р., котрі виконували роль натхненників, підтверджуються історичними даними. Волох із «Гайдамаків» був типовий для того часу.

У поемі «Гайдамаки» відтворено історичні події, тісно пов'язані із Шевченковою сучасністю, про яку безпосередньо йдеться у розділі «Треті півні», де висловлюється незадоволення поета пасивністю народних мас, покорою панам. Прославляючи минуле, Шевченко звертається до сучасників з гірким докором за їх пасивність. З боєм у серці він говорить, що нащадки гайдамаків забули героїчну боротьбу в минулому, не знають навіть, де Гонти могила. Тепер в Україні «кат панує, а їх не згадають». Пасивність широких мас та відсутність будь-якого руху.

Отже, головне завдання поеми – відображення у свідомості читача цілісної образної картини гайдамацького повстання, яка б сприяла вихованню гордості за історичне минуле України, особливо до тих її сторінок, які засвідчують волелюбність народу, його готовність виборювати свою незалежність, відстоювати власну національну гідність.

Список використаних джерел і літератури:

1. Аркас М. Історія України-Русі / М. Аркас. – К. : Вища школа, 1993. – 414 с.
2. Гнатюк М. Поема Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» / М. Гнатюк. – К. : Художня література, 1963. – 174 с.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко – К. : Глобус, 1991. – 349 с.
4. Листи до Тараса Шевченка. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 5–33.
5. Мірчук П. Коліївщина: гайдамацьке повстання 1768 року / П. Мірчук – Нью-Йорк, 1973. – 319 с.
6. Смілянська В. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка / В. Смілянська – К. : Вища школа, 2000. – 208 с.
7. Шевченко Т. Кобзар / вступ. ст. О. Гончара ; приміт. Л. Кодацької. – К. : Дніпро, 1987. – 639 с.
8. Яременко В. Історіософський зміст Шевченкових «Гайдамаків»: (до 170-річчя виходу поеми) / В. Яременко // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 158–179.

Summary
Alla Vinnichuk

Artistic Interpretation of Koliivshchyna in the Poem «Haidamaky» by Taras Shevchenko

Historical and artistic truths about the Haidamaks' rebellion in 1768, known in the history of Ukraine as Koliivshchyna have been traced in the article based on the material of the novel «Haidamaky» by Taras Shevchenko. The system of the characters has been described. The main attention has been paid to the writer's artistic speculation and fiction.

Key words: *novel, historical truth, artistic truth, speculation, fiction, character, symbol, composition, plot.*

УДК 821.161.2–3.09(045)

ОКСАНА КОСТЕНКО,
методист
(г.Хмельницький)

Герой и концепция адресата в прозе
(украинский и осетинский периоды творчества Варвары Чередниченко)

В статье проанализированы жизненный и творческий путь Варвары Чередниченко, в частности, в период, когда писательница проживала в Осетии. Охарактеризованы произведения, написанные на протяжении пребывания Варвары Чередниченко на Украине и за ее пределами. Талантливая писательница, сильная женщина, которую не сломили жизненные трудности и которая продолжала творить в трудные времена. Акцентировано внимание на переводческой деятельности Варвары Чередниченко, в частности, с грузинского языка – рассказ «Кодон» Я.Лисавили, с осетинского языка - рассказ «Охотники» А.Коцбиты и подборку из осетинского фольклора под названием «Абрек с Гуд». Многочисленные исследования Варвары Чередниченко в области литературы, посвященные Тарасу Шевченко и Архиппу Тесленко.

Ключевые слова: *Варвара Чередниченко, переводческая деятельность, творчество, «Осетинские рассказы», Чермен Бегизов, концепция, образ.*

Постановка проблемы в об щем виде... Варвара Ивановна Чередниченко родилась в Киеве 4 (16) декабря 1896 года в семье рабочего-революционера, вынужденного в поисках заработка переехать сначала в Екатеринослав, затем – после событий 1905-го – в Москву. Варвара мечтала постичь достойное образование, едет в Киев, где зарабатывает на жизнь тем, что служит в хозяйственной конторе Александровской больницы, и в 1913 году становится студенткой Фребелевского института – женского педагогического учебного заведения (окончила историко-филологический факультет Высших женских курсов. Перед тем, в Москве, имея за плечами 13 лет, начала печатать рассказы на русском языке в журналах «Копейка», «Думы народные» (1909-1910). В 1912 г. шестнадцатилетняя Варвара публикует в журнале «Днепровские волны» рассказы «Пошутил» [11], «Трофим» [12].

В Киеве родилась первая книжечка для дошкольников «Дзинь-бом!» – на украинском языке переиздавалась шесть раз. Она гордилась ею, первой книгой для литературного чтения. Радовалась и брошюрой, в которой затронуты проблемы воспитания дошкольников - «Защита для крестьянских деток летом». В.Чередниченко как педагог напечатала еще одну методическую работу «Детская изба» [6, с.68]. Методическое пособие сопровождается предисловием автора. В ней есть такие разделы: Задачи и принципы современного дошкольного воспитания; Центральная «Детская изба»; Центральный музей дошкольного воспитания; Обстановка и оборудование образцового «Детской избы» и его значение в деле воспитания; Вопросительный листочек при поступлении ребенка в дошкольное учреждение; Указатель материалов, необходимых для дошкольных учреждений; Защита в городе; «Детская Изба», или защита на селе; Крестьянская летняя защита; Управление «Детской Избой» или защитой; Как наблюдать за детьми; Программа дневника дошкольнице; Примерное ежемесячное осведомление заведующей «Детской Избы»; К выставке детских работ; аптечка; Указатель литературы: а) Дошкольное воспитание; б) Эстетическое воспитание; в) Детские сады; г) Физическое воспитание; д) Психология ребенка; е) Нервные и дефективные дети; ё) Влияние ячейки на воспитание детей; ж) Практическая работа в дошкольных учреждениях; з) Сказания; походы и песни; Пособия для украинских дошкольниц; Книги для детей дошкольного возраста; Рисунки по естествознанию; Рисунки из жизни украинских детей. В работе использован опыт педагогов-воспитателей Украины и России в организационных вопросах дошкольного дела, особенно в подготовке педагогов дошкольного воспитания. Характерно, что книга не потеряла своего значения и сегодня. Под псевдонимом Буки-Аз В.Чередниченко ещё написала педагогическую статью «Труды учащихся высших школ».

Формирование целей статьи... Цель нашей статьи – раскрыть творческий путь писательницы в Украине и за её пределами, сакцентировав внимание на переводческой деятельности.

Изложение основного материала. В 1926 году она печатает отдельной книгой рассказ «Что случилось с тетей Зорянской?» [13]. Перед этим, в 1925 г. Чередниченко написала первую историко-революционную повесть «Тетрадь Софии Сояшник за 1905 год», где в форме дневника четырнадцатилетняя девушка анализирует события Первой русской революции. Повесть адресована юным читателям. Центральный персонаж – дочь Екатеринославского рабочего железнодорожных мастерских записывает в свой дневник события и факты, наиболее для нее близки и интересны: жизнь семьи, поведение отца-революционера, бабушки и матери, которые пытаются оградить детей от политики, свое пребывание в чигиринском женском монастыре, школьные будни, деятельность школьной общины и др. В предисловии к книге Варвара Чередниченко отмечает, что «произведение построено на действительной жизни и событиях города Екатеринослав. Героями являются подростки и юноши из рабоче-ремесленных слоев населения, которых задела своим крылом революция 1905 года». И далее продолжает, что «подрастающее поколение в своих гражданско-политических стремлениях и деятельности было оставлено самим себе без определенного руководства. «Тетрадь ... « – это попытка изобразить жизнь того времени со всеми его особенностями» [11, с.126].

Хороший знаток детской психологии, Варвара Чередниченко показала, как в течении одного года меняется мировоззрение главной героини – четырнадцатилетней Софии Сояшник, обучающейся в женском четырехклассном училище. Писательница не зря выбирает такой возраст для своей героини, ведь это – возраст ранней юности. Как известно, в этот период человек самоопределяется, выбирает свой жизненный путь, это период перехода от зрелости физической к зрелости социальной. Характер Софии формируется под влиянием окружения: отношений в семье, среди сверстников, в общении между членами школьной общины. Важную роль в формировании мировоззрения девушки играют общественные события, о которых она узнает от взрослых.

София уважает своего отца, который имеет наибольшее влияние на формирование характера дочери, ее убеждений. Девушке нравится его решимость, стремление помочь рабочим улучшить свою жизнь. Она хочет быть достойной своего отца и тоже мечтает стать революционеркой, даже полностью не понимая значение этого слова. Именно по мнению отца она ориентируется в своих поступках. Важнейшим для девушки был тот момент, когда отец назвал ее старшей в семье и «в случае чего, ты должна порядок наводить в семье!». С гордостью девушка воспринимает эти слова. «Мне было страшно и радостно. Страшно за отца и радостно, что он на меня возлагается и мне доверяет» [10, с.72]. Сквозной в произведении проблема воспитания, сохранения самобытной культуры, ведь одной из главных задач воспитания В.Чередниченко считала воспитание сознательного гражданина. Девушка не боится вступать в противоречие со взрослыми, делает осознанный выбор в соответствии со своими жизненными убеждениями и отстаивает свою точку зрения.

Новым этапом в творчестве писательницы стало произведение «Веселая компания» (1928), адресовано подросткам и написанное в жанре реалистично-авантюрной приключенческой повести [9]. В предисловии к первому рассказу «Семь товарищей», открывающей сборник, автор отмечает, что «два года назад (1925) я очень увлеклась прекрасным произведением Жюль Ромена «Приятель» и начала было переделывать эту веселую историю для подростков. Первый рассказ, а именно «Семеро товарищей», является следствием моего упражнения. На большее у меня не хватило умения, и последние рассказы этой повести уже ничем не родственные с произведением выдающегося французского писателя» [9, с.3]. В начале произведения знакомимся с семьей товарищами – членами веселой компании: Тихон, Борис, Марко, Леся, Илько, Татьяна, Ефим. Все они чрезвычайно одаренные: изобретатель, поэт, музыкант, художник и пр.. Автор подает подробные описания внешности подростков. С их общения видно, что это действительно сплоченный коллектив. Герои рассказа – дети, выполняют свою ежедневную работу: классные доклады, изобретения, музыка, стенгазеты, целая куча повседневных деталей, известных каждому школьнику. Но этот быт вставлен в плетение таинственно-авантюрного сюжета: на чердаке семиэтажного дома коллектив разоблачает картину неизвестного художника. Картина эта чуть ли не на глазах исчезает бесследно. На материале таинственного автор везде придерживается глубоко реалистического подхода к вещам, она избегает мистики, неоправданной фантастики. Повесть «Веселая компания» имеет несомненно новаторский смысл: функции атрибутов приключенческого произведения (лесов, чащ, пещер) здесь берут на себя реалии большого города (многоэтажные дома, темные коридоры, таинственные крыши и т.д.). Обычные городские дети открывают в повседневной жизни широкий мир чудес. Именно через возможности приключенческого элемента писательница разносторонне раскрыла внутренний мир ребенка. Особое значение имеет изображение домашнего микроклимата. Автор снова и снова подчеркивает, что формирование личности ребенка происходит в первую очередь в семье. В разных семьях воспитываются дети, но каждый из товарищей уважает своих родителей, стремится стать лучшим. Прозаик стремится донести до читателя проверенные временем общечеловеческие истины, которые составляют основу христианской морали, тесно сопряженной с философской концепцией сердца.

И образы взрослых в повести несут важную идейную нагрузку. Положительных персонажей писательница вводит в канву повести с целью раскрытия идеи преемственности поколений. Отрицательные персонажи, с которыми сталкиваются дети, побуждают их к поискам выхода из сложных ситуаций. В изображении юных героев В. Чередниченко учитывает возрастные особенности своих персонажей и адресатов произведения. Историко-авантюрная форма произведения помогает автору заинтересовать ребенка, что является важным моментом для детской литературы – не превратить сочинение на нотацию, найти подход к определенной возрастной группе и передать собственные установки.

Десять лет (1928-1938) В.И.Чередниченко живет в Осетии, куда уехала вместе с мужем-писателем Чермен Бегизовим. Возможно, ее отъезд на Кавказ и помог ей уцелеть в пору массовых репрессий в Украине, которые выкосили многих знакомых коллег. Но от дальнейшего остракизма это не спасло. Писательское объединение «Плуг», его общая линия были объявлены неправильными, враждебными, а само объединение – местом, «где воевали замаскированные националисты» [1, ел.ресурс]. Она быстро адаптировалась на новой земле. Изучила осетинский, а затем и грузинский языки. Начав с детских книг, через год-другой активно участвует в литературной жизни Грузии, перекладывая на украинский и древние легенды Кавказа, и произведения из текущей жизни своих новых коллег. Вскоре в Украине вышла книга «Осетинские рассказы» с предисловием-очерком В.Чередниченко «Современная Осетия». На I Всесоюзный съезд советских писателей она была делегирована от Грузии.

Одной из лучших в творчестве украинской писательницы стал сборник «Жужиль». Он вышел в Харькове уже после ее отъезда на Кавказ и объединил четыре новеллы. По сути, это не новеллы – два рассказа и две повести. Совершенно разные и по жанрам, и по манере написания, и по содержанию. Фрагмент «С недописанного романа» действительно похож на модные тогда производственные эпопеи; с элементами детектива - «На операционном столе»; эротический роман, как бы мы сказали сейчас, напоминает маленькую повесть «Евпатория»; четвертая, собственно новелла «Пат и Паташон» – был о курортной встречи зятя пролетарского происхождения с тещей – бывшей «княгиней» в замужестве. Я, признаюсь, прочитала на одном дыхании. Произведения интересны для современного читателя. Сколько колоритных образов, метких, точных наблюдений, писательских раздумий! «... В первом тысячелетии Русь имела Владимира, который насильно сделал Русь христианской страной, а второе тысячелетие подарило другого Владимира. Он насильно сделал ее коммунистической ...» [1, ел.ресурс].

10 октября 1930 г. в городе Цхинвали состоялся съезд писателей Осетии, на котором председателем республиканского Союза выбрали Бегизова. Писательница свои переводные произведения направляет для печати в Украину. Так, общественно-политический «Литературный журнал» (выходил в 1936-41 гг.) опубликовал в ее переводах рассказы осетинских и грузинских писателей: с грузинского языка – рассказ «Кодон» Я.Лисашвили, с осетинского языка – рассказ «Охотники» А. Коцбиты и подборку из осетинского фольклора под названием «Абрек с Гуд». Профессор Лада Коломиец резюмирует: «Отдельного внимания заслуживает сборник «Осетинские рассказы», вышедший в переводе Варвары Чередниченко в 1931 г. (Харьков-Киев). В сборник вошли рассказы «Охота на туров» К.Хетагурова, «На поле битвы» А.Джатијева, «Тяжесть жизни» Ц.Гадиева и другие. Интересный переводческий труд Варвары Чередниченко из западноевропейских языков. Особенно урожайным на издание ее переводов был 1929 год, когда отдельно вышли: рассказ «Маленькая Иудифь» ирландского поэта, прозаика, драматурга и критика Джорджа Мура, роман «Дело Мавриция» выдающегося немецкого писателя еврейского происхождения, реформатора немецкого романа Якоба Вассермана (Киев: «Культура»). Тогда же вышли в свет и рассказы К.Клебера «Женщины» (Харьков: «Украинский рабочий»), которое тоже было переиздано 1931 в «Лиме», однако имени переводчика в этом издании уже не отмечали» [3, ел.ресурс]. Пребывая в Южной Осетии, Варвара Чередниченко популяризирует творчество Тараса Шевченко, переводит отдельные стихи на осетинский язык. На этом же языке напечатала исследования «Тарас Шевченко и Коста Хетагуров» (1936).

В Осетии прозаик напишет свой тонкий, лирический и достоверно документальный рассказ о Архипе Тесленко, творчество и жизнь которого знала в совершенстве. Еще в Полтаве в годы гражданской войны готовила к печати его четырехтомник. Вот так и родилась художественно-биографическая проза. В периодике и раньше выходили очерки и статьи о Тарасе Шевченко, затем Лесе Украинке, Иване Манжуре, Михаиле Максимовиче, Ольге Кобылянской, Наталии Кобрынской, Иване Мартосе, Дмитрие Яворницком и др. Через сорок лет в однотомнике «Избранные произведения» [8] было собрано ее лучшее наследие этого жанра. «Последний листок» – о Тесленко, «История одного стихотворения» – о Лермонтове, повести в «Картезианском монастыре» – о Жорж Санд и Шопене, «Под одним плащом» – о Пушкине и Мицкевиче. Правда, последние были написаны в Киеве, куда вернулась в 1938 году после «неудачного», как оказалось, замужества. И наверное, после того, как прошел страшный 1937-й год [1, ел.ресурс].

Ведь осенью 1937 года мужа В.Чередниченко арестовали, а в 1938-м расстреляли как осетинского «буржуазного» националиста. В том же году писательница вернулась в Киев. Жила в доме «Ролит» (ныне «дом писателей» на улице Б.Хмельницкого), где имела кооперативную квартиру на первом этаже под №1. Устав от «товарищеской критики», как указывает профессор В.Мацько [5, с.11], в знак протеста 22 апреля 1949 года писательница ушла в небытие. С 1971 г. произведения ее не переиздавались.

В итоге, исследуя произведения, видим, что В.Чередниченко была писательницей широкого творческого диапазона. В тоже время, анализируя концепт детства в творчестве прозаика, четко видим связь «детской» литературы с литературным контекстом своего времени, что обуславливает специфику функционирования образа ребенка и мотива детства. Изображая героев, В.Чередниченко не обходит их социального статуса, образа жизнедеятельности, отношения со взрослыми. Но, прежде всего, писательница углубляется во внутренний мир ребенка, его моральные интересы, восприятие взрослого мира, дает возможность классифицировать «детские» произведения как психологическую прозу. Произведения В. Чередниченко для детей дают основания говорить о ней как о тонком знатоке детской психологии, художественно одаренной личности, для которой возрастная психология является объектом углубленного интереса. Главным объектом наблюдения писательницы является процесс постепенного развития и формирования характера героев. Таким образом, форма существования личности сопровождается проникновением автора в мир переживаний и произведение наполняется двумя биографиями героя: бытовой с описанием событий его жизни и духовной, с анализом внутреннего состояния. Для каждого чувства или психологического состояния своих героев В. Чередниченко подбирает такие средства художественного изображения, которые должны отчетливо воспроизвести коллизии детской души. В своих произведениях прозаик моделирует психологическую перспективу роста ребенка. Особенность художественного изображения мира ребенка заключается в том, что В. Чередниченко раскрывает его внутренний мир в кризисные моменты жизни, передает психологическое состояние ребенка в сложной для нее ситуации, которая заставляет делать непростой выбор, понять себя, познать новые грани своей личности.

Список использованной литературы и источников:

1. Блажко Элеонора. Реабилитированные книги / Элеонора Блажко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/CULTURE/reabilitirovannye_knigi.html
2. Институт рукописей ЦНБ имени Вернадского (Киев). – Ф. 1. – Ед. хр. 34955. – Л. 1.
3. Коломиец Л. В. Малоизвестные страницы украинского художественного перевода 1920-30-х годов, созданные женщинами / Л. В. Коломиец [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lits/2012_35/342_348.pdf.
4. Луценко Иван. Тарас Шевченко и Осетия / Иван Луценко, Иван Братусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://schewtschenko.narod.ru/osetai.htm>.
5. Мацько В. В знак протеста / Виталий Мацько // Слово Просвиты. – 2006. – 14–20 дек. – С. 11.
6. Чередниченко В. Детская изба: Советник организации и управления учреждений детского воспитания / Варвара Чередниченко. – Х. ; Полтава: Всеукр. гос. изд-во. [Четвёртой советов. печать.], 1921 – Ч.1. / [Предис. авт.]; Худож. работы произведено по рисункам Ивана Даниловича Бутника. – 68 с.
7. Чередниченко В. Очерк истории одного произведения («В воскресенье рано зелье копала» Ольги Кобылянской) / Варвара Чередниченко. – Плужанин. – 1927. – № 8. – С. 49–52.
8. Чередниченко В. Избранные произведения / Варвара Чередниченко. – К. : Днипро, 1971. – 600 с.
9. Чередниченко В. Веселая компания / В. Чередниченко. – Х. : ДВУ, 1928. – 256 с.
10. Чередниченко В. Тетрадь Софии Сояшник за 1905 / В. Чередниченко. – Х. : Красный путь, 1925. – 126 с.
11. Чередниченко В. Пошутил / В. Чередниченко // Днепровские волны. – 1912. – № 11–12. – С. 7.
12. Чередниченко В. Трофим / В. Чередниченко // Днепровские волны. – 1912. – № 4. – С. 10.
13. Чередниченко В. Что случилось с тетей Зорянской? / В. Чередниченко. – Х. : ЮНСЕКТОР, 1926. – 36 с.

Summary

Oksana Kostenko

Hero and the Concept of Addressee in Prose (Ukrainian and Ossetian periods of Creative Work of Varvara Cherednychenko)

This article analyzes the life and career of Varvara Cherednychenko, particularly the time when the writer lived in Ossetia. The works that were written during the stay of Varvara Cherednychenko in Ukraine and abroad have been characterized. Talented writer, a strong woman who was not broken by life difficulties and who continued to work in difficult times. Attention is focused on the translation work of Varvara Cherednychenko, particularly from the Georgian language - story «Codona» by Ya.Lisashvili, from Ossetic language - story «Hunters» by A.Kotsbity and selection of Ossetian folklore entitled «Abrek from Hud». Numerous studies of Varvara Cherednychenko in the sphere of literature are dedicated to Taras Shevchenko and Arkhipp Teslenko.

Key words: *Varvara Cherednychenko, translation activities, creativity, «Ossetian stories», Chermen Behizov, concept, image.*

УДК 929-051 Шевченко Т.Г.(477):821.161.2-1.09 Забаштанський В.(045)

ВІКТОР КРУПКА,

*кандидат філологічних наук
(м.Вінниця)*

Постать Тараса Шевченка у життєтворчості Володимира Забаштанського

У статті розглянуто художній світ Володимира Забаштанського, що своїми витоками сягає Шевченківської традиції. З'ясовано, що постать Тараса Шевченка є першорядною мистецькою доміантною поезії Володимира Забаштанського, оскільки саме завдяки творчим постулатам його генія, в осерді яких лежать громадянсько-етичні імперативи, формувалася життєтворчість поета-шістдесятника.

Ключові слова: *кобзар, образ, міф, идеологема, концепт, світоглядна еволюція.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Однією із світоглядних засад шістдесятництва є сакральне сприйняття історичної пам'яті як оберегів нації. В осерді історичної пам'яті українського народу, зокрема і для цього покоління, перебуває постать Тараса Шевченка, чия позачасова присутність, навіть наскрізність у національному діахронному вимірі, детермінованому українством, дозволяє послуговуватись його міфом, який В. Пахаренко означив як «...набагато складніший і різногранніший, аніж народно-кобзарський, бо творився незрівнянним генієм і зі значно багатшого матеріалу (не лише з української культурно-історичної спадщини, а й з Біблії,

античної та новочасної європейської історії й мистецтва)» [3, с.44]. Джерелами гіперкультурницького прочитання образу Шевченка, на думку В. Смілянської, є «поєднання образу автора (ліричного героя й автобіографічного наратора) та реальної постаті письменника з його цілковито замкнутою на служінні Україні, злиною з нею власною долею» [5, с.29], що, таким чином, дозволяє представити його співцем, кобзарем.

Непересічність Володимира Забаштанського як людини, митця, громадянина лежить у двох взаємозалежних площинах, двох домінуючих аспектах: індивідуальному і національному. Психологічний портрет поета синтезує ці два рівні, розкривається крізь призму долі, моделюється екзистенційним аспектом фатуму.

Безглузда трагедія на порозі вісімнадцятиріччя призвела до раптового виникнення нової реальності, що в свою чергу заклала систему кодів у становлення та розвиток його творчого обдарування. Упродовж десятиліть поет витворював такий життєтворчий автопсихокомплекс, основними рисами якого стали непокора долі, унікальна сила волі, бажання стати не просто повноправним, а й корисним громадянином суспільства, тобто зреалізуватись у всіх можливих особистісних аспектах.

Відсутність рук (неможливість повноцінної дії) і відсутність зору (неможливість повноцінного сприйняття) занурюють В. Забаштанського у складну систему національно значущих світів, де спочатку підсвідомо, а згодом і аперцептивно ідентифікує себе *кобзарем* – носієм національних цінностей.

Формування цілей статті... Мета розвідки – окреслення художньо-світоглядної домінуючої Тараса Шевченка у життєтворчості Володимира Забаштанського. Варто також відзначити, що цю проблему спорадично було порушено в статті «Мій Бог – Шевченко» (Тарас Шевченко і його літературні традиції у творчості Володимира Забаштанського), проте тут постать Тараса Шевченка розглядалася лише в творчому аспекті. Наразі актуальним буде дослідження, яке дасть змогу простежити роль Тараса Шевченка у світоглядній творчій еволюції Володимира Забаштанського.

Виклад основного матеріалу... Насамперед відзначимо, що кобзарі, як своєрідні характерники, перебувають в стані, який можна назвати «між двома світами», що й характеризує їх, як людей особливих здібностей. Так, у Тараса Шевченка читаємо:

*Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,
Як серце сміється, сліні очі плачуть...
Послуха, повіє...
Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмавав,
Щоб люде не чули, бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля («Перебендя», [6, с.41]).*

Тут шевченківський кобзар – своєрідне втілення образу самого Тараса Шевченка, «народного кобзаря, хранителя історичної пам'яті (з його варіантом – народним оповідачем), і романтичного біблійного пророка (з його варіантами – юродивого, апостола, праведника, мученика)» [4, с.31]. Для нього характерним є особливий вплив колективного підсвідомого як сфери прояву первинного взаємозв'язку «архетипу» і «менталітету» в співвідношенні з глибокими історичними пластами людської свідомості. Постійний рух у людській свідомості таких елементів психіки призводить до того, що незрячий кобзар за покликом Бога, пращурів та власного еґо стає співцем духовно-національного буття українського народу.

Власне, це дає підстави говорити, що і В. Забаштанський відчував свій зв'язок не тільки з кобзарями як національними співцями, а й Тарасом Шевченком, про що він сам задекларував. Життєтворча сентенція «Мій Бог – Шевченко!», по суті, є мистецьким кредо митця і пояснює його зв'язок з геніальним українським письменником.

Завдяки власній «Я-ідентичності» (І.Гофман) поет еволюціонує, поступово звільняючись від догм тоталітаризму та приходячи до національно-гуманістичного міфу – міфу Тараса Шевченка. Поет, для якого конструктивність особистісного самовияву, тобто вчинку як морального визначення, стала сенсом життя, прагнув мати духовно-громадянський ідеал, який би відволікав від особистісних проблем і формував його «персону» (К.Г. Юнг), завдяки чому він був би затребуваний соціумом («Йду з людьми, забуваючи, горе і муки...»). Міф Т. Шевченка накладався

на ідеологеми Павки Корчагіна, поступово витісняючи її, оскільки мав певні спільні риси первинних мотиваційно-вольових проявів та устремлінь. Це дозволяло тимчасово співіснувати вказаним міфологемам на зрілому етапі еволюційного розвитку В. Забаштанського. Також їх споріднюють і мотиви мучеництва, оскільки відчай, розпач існують поряд із цілеспрямованістю, бажанням довести самому собі спроможність подолати будь-які психічні та фізичні перешкоди. Постійна боротьба із собою і суспільством відбувається у муках.

Кобзар – онтологічно й аксіологічно визначальна домінанта творчості Т. Шевченка, одне із центральних понять його мистецької системи, одне з надбань, завдяки яким Шевченко як творець художніх, ментальних, моральних цінностей входить до національної духовної скарбниці, а подекуди і впливає на неї. В аспекті інтерпретації класичного міфу про втрату пам'яті і її набуття можна розглядати специфіку такої складової структури образу кобзаря, як його функціонування як медіатора, тобто посередника між різними аспектами духовної сфери в часопросторовому континуумі. Таке надчутливе проникнення вкорінене у фольклор, спирається на історичну традицію, яка вмотивовує звернення митця, мудреця до учнів, ширше – слухачів, реципієнтів.

Тарас Шевченко й сам звертається якщо не прямо, то опосередковано, до братів, земляків тощо – до тих, хто говорить з ним спільною мовою, прагнучи перетворити тих, хто може зрозуміти, на adeptів ідеї служіння Україні. Ключовим для декодування образу тут є саме слово «служіння», що пролонгується на зіставлення труженного життя Кобзаря з апостольським служінням, на що звернув увагу і В. Забаштанський:

Коли боролися укази й молитви

Зі мною, як з тринадцятим апостолом («Думи Шевченка. 4. Перед кончиною», [1, с.295]).

Кобзар в широкому розумінні – носій народної пам'яті що акумулює зв'язок між поколіннями. Класичний образ рапсода переважно включає як першоелемент його самотність, маргінальність, яка в українській культурі залишається на периферії уявлень про кобзаря, але для Шевченка є стрижневою.

Ідеологізоване через призму національної самоповаги сприйняття образу Тараса Шевченка значною мірою сприяло розвитку шістдесятництва як літературно-мистецького руху, а кожному окремому письменнику покоління дозволило віднайти для-себе-і-тепер той аспект його «авторизованого міфу» (О.Забужко), котрий якнайприродніше відповідав художньо-психологічній екзистенції. Справді, В. Забаштанський, який є представником другої хвилі «провісників національного відродження» (В.Квітневий), не відразу прийшов до Шевченка. «Міф Шевченка» протягом окремого етапу світоглядної еволюції поета домінував і навіть був для нього унітарним, зважаючи на категоричність позиції митця («Мій Бог – Шевченко»), зумовленої фатумом його долі, внаслідок якого чітко проглядалася тенденція до якоїсь міри атеїстичних поглядів.

Складна метафоричність моделювання цього концепту спрямована автором і на розкриття близьких йому по духу значущих для української культури особистостей, в цьому випадку – Тараса Шевченка. Поет інтимізує переживання попередника, вкладає в його ностальгічні переживання теплоту й страждання. Крижані сльози перетворюються на символ втраченої батьківщини – ягоди черешні:

Нарешті, доле, сльози крижані

скотились в тебе ягідьми черешні

(«Думи Шевченка. 5. Остання дума», [1, с.295]).

У поезії В. Забаштанського образ Тараса Шевченка реалізується і через концепт правди, локалізований в циклі, сформованому автором з поезій різних років, «Всім потроху і собі». Правда в поезії автора – це її носії, національні пророки Шевченко і Стус. Проте і цей концепт неоднозначний, хоча поле його значення сфокусоване в одній площині. Притаманні поетові пошуки правди («Де ти, правдо, правдо, де ти?» [1, с.63]) спровоковані відсутністю цієї категорії в суспільстві, в стосунках між людьми, марно автор з гіркотою констатує:

До правди зі своїми правдами

Які нас тільки не вели вожді [1, с.57].

Спільною рисою для української філософії серця й української філософської лірики, рисою, яка єднає їх між собою, є першість почуттів, серця перед розумом. Зв'язок між українською філософською теорією серця й українською філософською лірикою частково простежується в українському філософсько-антропологічному та етичному кордоцентризмі, а в більш повному обсязі – в українському естетичному кордоцентризмі.

Отже, кордоцентричність лірики В. Забаштанського дає підстави говорити про долучення митця до Шевченківської традиції в цій світоглядній системі. А постать Тараса Шевченка є першорядною мистецькою домінантою поезії Володимира Забаштанського, оскільки саме завдяки

творчим постулатам його генія, в осерді яких лежать громадянсько-етичні імперативи, формувався творчий світ поета-шістдесятника.

Список використаних джерел і літератури:

1. Забаштанський В. Свічкою слова : вірші та балади / В. Забаштанський. – Жмеринка, 2000. – 448 с.
2. Крупка В. «Мій Бог – Шевченко» (Тарас Шевченко і його літературні традиції у творчості Володимира Забаштанського) / Віктор Крупка // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – К. : Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2004. – Вип. 6. – С. 90–94.
3. Пахаренко В. Джерела геніальності Т.Шевченка // Тарас Шевченко і європейська культура : зб. пр. 33-ї Міжнар. наук. шевченків. конф. (Черкаси, 20–22 квіт. 1999 р.). – Черкаси, 2001. – С. 35–46.
4. Слабошпицький М. Заперечення віджитої практики і спрага нових відкриттів // Українська мова і література в середній школі, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2006. – № 7/8. – С. 20–32.
5. Смілянська В. Сучасна рецепція постаті Тараса Шевченка : (неоміфологіч. аспект) // Тарас Шевченко і європейська культура: зб. пр. 33-ї міжнар. наук. шевченків. конф. (Черкаси, 20–22 квіт. 1999 р.). – Черкаси, 2001. – С. 26–34.
6. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1999. – 672 с.

Summary

Viktor Krupka

Image of Taras Shevchenko of Life and Creative Work of Volodymyr Zhabashchanskyi

The article deals with the artistic world of Volodymyr Zhabashchanskyi that originates to Shevchenko's tradition. It has been found out that the personality of Taras Shevchenko is a primary artistic dominant of Volodymyr Zhabashchanskyi's poetry, because due to the artistic postulates of his genius, in the core of which lie civil and ethic imperatives, the poet of the sixties' life and creative work was being formed.

Key words: kobzar, image, myth, ideologeme, concept, world outlook evolution.

УДК 801.7:091(045)

ВІТАЛІЙ МАЦЬКО,

*доктор філологічних наук, професор
(м.Хмельницький)*

Літературне джерелознавство: листи Григорія Голоскевича

У статті вперше на підставі архівних джерел розкрито працю Григорія Голоскевича на ниві української культури. Доведено, що він одночасно проводив свою діяльність в системі шкільної освіти, ВУАН, займався книговидавничою справою. З проголошенням НЕПу в Києві 1922 року було створено кооперативне видавництво «Слово», в якому працював Голоскевич, як редактор, мовознавець, літературний критик.

Ключові слова: лист, адресант, адресат, автобіографізм, Г.Голоскевич, мовознавець.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Розвиток сучасного літературознавства характеризується посиленою увагою до постатей, які в добу соціалістичного реалізму були вилучені з культурного процесу, а їхні твори було знищено чи в кращому разі вони припадали пилком в спецховищах. Залишаються «за кадром» біографічні відомості про Г.Голоскевича – педагога, видавця, редактора, мовознавця, правописом якого ще й досі послуговуються українські еміграційні письменники. Неповнота джерельної бази протягом тривалого часу залишилась гострою проблемою для дослідників життя і творчості Г.Голоскевича.

Формування цілей статті... Відтак метою статті є увведення в широкий науковий обіг архівних листів мовознавця, котрі підтверджують його помітний внесок у розвиток української культури, освіти, філології на початку минулого століття, підсвічують його ставлення до національного розвою.

Виклад основного матеріалу... Письменник Д.Нитченко (1905–1999), який жив в Австралії, у статті «Маловідоме про Григорія Голоскевича» [1], не подаючи жодного документа, акцентує на видавничій діяльності відомого мовознавця такою квінтесенцією: «З вибухом революції він відразу переїздить до Києва і разом з проф. П. Зайцевим, Стебницьким та іншими організовує українське видавництво «Друкар», яке фактично переніс з Петербургу до Києва. Тут, у цьому видавництві вперше виходять «Соняшні клярнети» Павла Тичини, друкується журнал «Наше минуле», що його редагував Павло Зайцев». Крім того, наводить цитату з виступу Голоскевича на Всеукраїнському

учительському з'їзді 1917 року. Листи подолянина-мовознавця, як архівні документи, частково підтверджують думку Д.Нитченка. Хоча автор й домислює факти з біографії науковця-лексикографа, допускається вільного розкриття біографії колеги. Він має право на домисел, що народжений творчою уявою і є художньо трансформованою дійсністю, додаванням до того, що насправді існувало. Утім, забув, що історична стаття – це не художній твір, а публіцистичний жанр, який базується на конкретних фактах, документах, навіть не на суб'єктивних спогадах очевидців історичних подій. Адже останні можуть призабути деталі чи факти.

Всеукраїнський учительський з'їзд розпочав свою роботу 5-6 квітня 1917 року і прийняв резолюцію, що з 1 вересня навчання проводитиметься українською мовою. Мені видається, що саме з цього моменту науковцям потрібно трактувати процес українізації. Справді для розвитку української науки та її перспективи, скажімо, неабияке значення мала підтримка Першим з'їздом ідеї українського наукового товариства про заснування Української академії наук в м. Києві. Учасники з'їзду також висловили сподівання щодо перенесення до України архівних матеріалів і предметів старовини для створення Національного архіву і Національного музею [2, с.3–4]. На з'їзді враховано думку членів шкільної ради про те, щодо формування структури Генерального секретаріату освіти і визначили окремі кандидатури керівників підрозділів. Згідно з прийнятою ухвалою було запропоновано, що дошкільною та позашкільною освітою керуватиме С. Русова, середньою шкільною освітою – Г. Голоскевич, вищою освітою – Ф. Сушицький.

Про Григорія Костянтиновича Голоскевича знаємо мало. Український мовознавець народився 4 листопада 1884 р. в селі Супрунківці, нині село належить до Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Навчався у 1906–1911 роках на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету. Був учнем академіка Олексія Шахматова, належав до керованої ним лінгвістичної секції гуртка українознавства при університеті. Досліджував говірки Поділля (розвідку про них опубліковано в академічному збірнику). Один із провідників українського національного руху в Петрограді. Учителював у Ризі (1911– 1913), Петербурзі (1913– 1918), Києві (до 1918). Від 1918 року працював у ВУАН. Укладач «Правописного словника» (1914), який витримав 7 видань, останнє – 1952-го в Нью-Йорку. Автор праць з діалектології Поділля. Г.Голоскевича заарештовано 17 серпня 1929 р. Вироком особливого складу Верховного суду УРСР від 19 квітня 1930 року за участь у діяльності «контрреволюційної» організації «Спілка визволення України» засуджено до п'яти років позбавлення волі. Ув'язнення відбував у Ярославській в'язниці, потім вислано в Тобольськ, де загинув за нез'ясованих обставин. За деякими даними – вкоротив собі віку. Науковця реабілітовано 11 серпня 1989 року.

У статті Д.Нитченко, посилаючись на спогади інженера К.Д.Титаренка, розповідає про останні дні мовознавця, який помер у Тобольську 1934 року: «Григорій Голоскевич був дуже пригноблений. Цьому сприяло ще й те, що він перед арештом приготувався оформити своє одруження, але арешт все ліквідував. Після вироку ним опанувала ще більша розпука й апатія. За вироком він дістав 5 років суворої ізоляції, з яких три роки пробув у Ярославській в'язниці, а потім його вислали на заслання до Тобольська. Фактична дружина Голоскевича, що лишилась у Києві, збиралась поїхати на відвідини до нього, але незабаром дістала пакунки з речами чоловіка, а потім і телеграму, ніби від господаря, в якого він жив. В телеграмі сповіщалося, що Голоскевич помер від хвороби серця. Це було, як розповідав К. Титаренко, восени в 1934-му році. Вибравши таки час, дружина Голоскевича поїхала сама до Тобольська, щоб хоч упорядкувати могилу. Там вона довідалась, що речі й телеграму надіслав їй сам Голоскевич, і що в день смерті його запросили були знайомі до театру, але він відмовився. А увечері, розрахувавшись з господарями за мешкання, він лишив якийсь лист до НКВД, куди мусив трохи не щодня ходити на реєстрацію, й пішов з дому.

Не витримавши поневірянь і систематичних викликів до НКВД, він покінчив життя самогубством (повісився) вночі у міському парку. Так закінчилось життя одного з кращих мовознавців, упорядника українського правописного словника, що ще й досі є нормативним для нас.

Але ми й досі не маємо доброї докладної праці про його діяльність, навіть біографічні відомості про нього дуже обмежені» [3].

Щодо Товариства шкільної освіти (ТШО), в якому діяльну участь брав Г.Голоскевич, то ця організація була започаткована в березні 1917-го. На чолі Товариства стала Рада Товариства, першим головою якого був Іван Стещенко. Саме під егідою товариства шкільної освіти 5–6 квітня 1917 р. відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд учителів і професорів, що ухвалив між іншим просити Українську Центральну Раду утворити Головну шкільну раду, якій підлягали б куратори трьох шкільних округ в Україні і яка планово повела б справу організації рідної школи й освіти в Україні. У підсумку Центральна Рада створила при собі шкільну комісію, до якої увійшла ціла

Рада ТШО. Згодом з цієї комісії виникла Генеральна шкільна рада при Генеральному секретаріаті освіти на чолі з І.Стешенком.

ТШО при допомозі Всеукраїнської учительської спілки влітку 1917 року організувало до сотні учительських курсів. За пропозицією П.Холодного створено окрему Комісію для опрацювання «Програми єдиної української школи» з тим, аби діти змогли вільно переходити від нижчої до середньої та вищої школи. Той план обговорено 10-12 серпня на II Всеукраїнському з'їзді учителів і взято за основу проект єдиної школи. Остаточна редакція цього проекту для першого циклу єдиної школи (основної) надрукована в Кам'янці-Подільському коштом міністерства освіти, Програма другого циклу єдиної школи (колегії) залишилася у рукописі.

У березні 1917 року ТШО організувало Першу українську гімназію ім. Т. Шевченка (директор Петро Холодний). 8 серпня 1917 року відкрито Другу українську гімназію ім. Кирило-Методіївського товариства (перший директор Теофіст Сушицький). Саме директором останньої мав бути Г.Голоскевич, але він скромно відмовився, не хотів мати клопоту. При ТШО активно займався видавничими справами (про це свідчать листи до П.Стебницького), а також залучений до роботи Всеукраїнської академії наук у відділі української літератури і мови.

Дмитро Нитченко резюмує, що Голоскевич брав діяльну участь в праці української громади в Петербурзі та в видавництві благодійного товариства. Активно допомагав при виданні та розповсюдженні «Кобзаря». Насправді повна назва означеного товариства така: «Благодійне товариство видання дешевих і загальнокорисних книжок в Петрограді». У 1917 р. перейменовано на Товариство шкільної освіти. Його переведено до Києва у зв'язку з евакуацією. ТШО містилося на вул.М.Володимирська, 31, пом.20. Був у «Южному кооперативному банку» (вул.Хрещатик, 27) й відкритий рахунок. Про це йдеться зокрема в листі Г.Голоскевича до П.Стебницького: «М.Володимирська, 31, кв.20 – це адреса Товариства шкільної освіти (кімната, де міститься склад видань Товариства шкільної освіти і правління видавничої комісії ТШО). Тут я буваю кожен день вранці (з 10 до 11), заходить сюди і Кісільов» [4, арк.22]. Завдяки листуванню дізнаюся й про адресу, за якою мешкав у Києві Голоскевич, а саме; вул.Нагорна, 13. Адресант скрушно зізнається про труднощі з виданням книжок: «В Києві видавати книжки буде тяжко: папір страшенно дорогий, друкарні тутешні завалені роботою, ціни за роботу надто високі. Але все це, розуміється, нас не повинно зупиняти, тим більше щодо збірника Русова. Настали такі страшні часи, що невідомо, що і як воно буде. Сумно та й годі» (арк.22).

Далі Г.Голоскевич, як редактор, наче радиться з адресатом про видавничі справи, висловлює думку про самостійність Товариства: «Коли у Вас є Ваші власні статті чи замітки до карендаря, то прошу прислати. Зараз я його упорядковую до друку. Збірник Русова до Різдва не буде друкуватися. Зараз я його упорядковую до друку – переписую на машинці статті, насідаю на Науменка, далі треба буде кліше замовити.

В.К.Прокопенко обіцяє нам дати свою книжку про Київ. Добровільне Товариство повинно залишитись окремою інституцією, не сполучаючись ні з «Просвітою» київською, ні з іншим товариством» [5, арк.1]

В листі від 20 листопада (без зазначення року, але очевидно йдеться про 1918 р.) Голоскевич повідомляє адресата: «Я секретарювання народної освіти кинув і взяв у свої руки видання підручників в Товаристві шкільної освіти. Справа помаленько налагоджується і дещо друкується... В мене навіть є нахил кинути після Різдва уроки в гімназії, бо ті лекції дуже мені мішають. Лекції йдуть з 3-ї год. до 7 години вечора, це страшенно незручно. Пишу спішно, через те так нерозбірливо» [6]. Отже, адресат вважав, що все ж таки видавнича і редакторська справа для нього була головнішою, стояла на першому місці, ніж педагогічна діяльність. Так, із листа до П.Стебницького [7, арк. 14] дізнаюся, що Голоскевич-мовознавець виправляє в статті адресанта росіянізми споряться - сваряться, скоро-швидко, правительство - уряд, додаючи при цьому пораду, що «не мішало б пояснити слова капіталістичний, конкуренція, нейтральний», які на той час для багатьох читачів ще не настільки були популярними, як сьогодні.

Підсумовуючи, можна ствердно констатувати, що українське літературне джерелознавство і текстологія перебувають на стадії наукового розвитку і потребують подальшого глибокого вивчення дослідниками. Джерельна база є не лише документальним підтвердженням, а й сприяє розширенню наукового діапазону вивчення автобіографізму, образу, світогляду культурного діяча, освітлює оточення, епоху, суспільні процеси і явища. Для підтвердження висновків, нижче оприлюднюємо лист Г.Голоскевича до книгознавця Г.Саливона та кореспонденцію, адресовану письменникові П.Стебницькому.

До Григорія Саливона
в с.Мелехи Лубенської округи

(на фірмовому бланкові видавництва «Слово»)

02.05.1924 р.

Високошановний Григорію Дмитровичу!

Звертаюся до Вас у двох справах: 1). Як іде у Вас праця над історією української книги? Де гадаєте її видати? Коли? Якого розміру буде книжка? Чи багато малюнків? Який план Вашої книжки?

2). Дозвольте Вам офіційно від імени правління нашого видавництва зробити пропозицію видати Вашу книгу. Нам було б цікаво, хоч приблизно, знати, якого розміру книжка і який план її. Я б особисто гадав, що треба дати пристойну історію української книжки, довівши історію нашої книжки до сьогодення часу. Гадаю, що матеріяли до історії українських видавництв кінця XIX-поч. XX можна здобути (зібрати). Праця повинна бути короткою, але повною історією української книжки (значить, і українських видавництв) [Галичина, Америка і т.п. входять].

Вважаю Вашу обгортку для «Vita nova» Ніковського одною з найкращих за останні 5 літ української книги.

Я б дуже прохав Вас поспробувати дати проект марки для нашого видавництва. Згодні чи ні?

Пишіть: Київ, Академія Наук, вул. Короленка (кол. Володимирська), №54. Гр.К.Голоскевичу.

Лист зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім.Вернадського (ІР НБУВ). – Ф.ІІІ. – Спр.60380.

* * *

До Петра Стебницького

06.05.1915

Високоповажний Петре Януаровичу!

Група, що виставила наші кандидатури, і ми самі ставимось з усяким признанням до Вашої праці в Товаристві і визнаємо її нажзвичайно цінною для Товариства. Визнаємо неможливим існування Товариства без Вашої участі.

Погляди на діяльність Товариства за теперішні роки, висловлені в промові К.В.Широцького на загальних зборах 26 квітня ц.р., є його особисті погляди.

Г.Голоскевич.

* * *

28.02 (рік не вказано, мабуть, не пізніше 1918-1919 рр., коли Голоскевич переїхав учителювати з Петербурга до Києва. – В.М.).

Високошановний Петре Януаровичу!

Прошу Вас, хоч добре знаю і почуваю, що не гаразд так невчасно відповідати. Збори правління Товариства відбулись. Постанови тих зборів Вам вже відомі від К.Широцького. Не знаю, чи Ви згодні з тими постановами. Може, Ви напишете про ваші думки в тих питаннях.

З Софією Федорівною Русовою я балакав. Про се я вам писав в листівці.

Гроші за кліше можна одержати від Товариства шкільної освіти (кліше належатимуть Товариству шкільної освіти), коли завгодно.

Щиро дякую Вам за побажання мені успіху на київському ґрунті. Правду кажучи, я себе почуваю тут не так добре, як то мріялось.

Бажаю Вам по ширості усього найкращого.

Ваш Гр.Голоскевич

Київ. Лук'яновка, Нагорная ул., №13. Гр.Голоскевичу.

ІР НБУВ. – Ф. ІІІ. – Спр.52003. – Арк.5.

* * *

05.07 (без дати; в листі йдеться про 1917 рік)

Високошановний Петре Януаровичу!

Мої колеги хоч і за голову хапаються, коли їм нагадують про моє становище добрі люди, але нашими справами ніскільки не турбуються... Ніхто з них листівки мені не напише.

Про петроградські події не писатиму, бо все знаєте з газет. 4-го лютого така була баталія на улицах, ніби кацапня брала Петроград. Я якраз попав на розі Невського та Літейного в сю атаку - мусів утікати в двір та ховатись.

Сьогодні, 5/VII, тихо, все замкнуто, ніде не працюють. Ну ж і Росія! Прямо дивно, чого панькаються з тим Леніним і Ко? Не буде ладу в Кацапії, ні... Я чекав, що «товариші» і друкарню розіб'ють. Наші українські справи йдуть добре, гаразд усе. Вам там, у Києві, видніше...

Вашу книжку кінчаю друкувати. В кінці тижня, коли буде все спокійно, пустимо в продаж.

Може Ви побачитеся з М.П.Грінченко, чи не дала б вона дозволу передрукувати оповідання Б.Грінченка про І.Котляревського та Є.Гребінку?

Василенко нібито запрошує мене в директори української гімназії в Києві. Я подав йому прохання і висловив бажання зайняти посаду учителя. Менше клопоту.

Заздрю Вам, що Ви у Києві. Там кується нове життя нашої України, здається, нема підстав сумно дивитися на будучину...

Усього найкращого. Щиро Вас поважаючий

Григорій Голоскевич.

ІР НБУВ– Ф. III. – Спр.52006. – Арк.7-9.

Список використаних джерел і літератури:

1. Чуб Дмитро. У дзеркалі життя й літератури (Статті, розвідки, спогади) / Дмитро Чуб. – Мельбурн : Ластівка, 1982. – 200 с.
2. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 3–4.
3. Маловідоме про Григорія Голоскевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lit-jarmarok.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=102&Itemid=31.
4. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім.Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. III. – Спр. 52011.
5. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 52009. – Арк. 1.
6. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 52010. – Арк. 1.
7. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 52007. – Арк. 14.

Summary

Vitalii Matsko

Literary Source Studies: Letters of Hryhorii Holoskevych

For the first time on the bases of archival sources the work of Hryhorii Holoskevych in the sphere of Ukrainian culture has been revealed. It is proved that he simultaneously worked in the system of school education, All Ukrainian Academy of Sciences, and in books publishing. After the proclamation of NEP (new economic policy) in Kyiv in 1922, cooperative publishing house «Slovo», where Holoskevych worked as the editor, linguist, literary critics.

Key words: letter, addresser, autobiographizm, H. Holoskevych, linguist.

УДК 82.09:821.161.2 (Богацький) (045)

ЯРОСЛАВ НАГОРНИЙ,
аспірант
(м.Тернопіль)

Дифузії жанру і стилю в прозі П.Богацького на фоні дискусії «хатян» і «радян»

У статті заторкується художня творчість Павла Богацького (1883–1962), його жанрово-стильові особливості моделювання людини і світу на фоні літературної дискусії «хатян» і «радян» щодо оновлення й естетизації прози та поезії з орієнтацією на західноєвропейську філософію, культуру. Доведено, що дифузії жанру і стилю творів П.Богацького співзвучні оновленню української літератури початку ХХ століття і відповідають генеральному курсові, якого намітила редакція журналу «Українська хата». Елік виформовував передовий світогляд у межах європейської та української модерної культури початку минулого століття.

Ключові слова: «радяни», «хатяни», модернізм, дискусія, світогляд, оновлення, реалізм.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Оскільки об'єктом системного аналізу є вивчення специфіки художнього мислення прозаїка, тому передусім варто говорити про певні закономірності розвитку епічного світобачення, жанрових і стильових модифікацій в українській літературі початку минулого століття. Та й з'ясування особливостей концептуальних структур творчості П.Богацького викликане потребою введення його індивідуальних мистецьких здобутків у контекст літературознавчих уявлень про українське письменство означеного часу. При цьому важливим феноменом є не лише гострі літературні дискусії «хатян» і «радян», що віддзеркалювали зіткнення антитетичних світоглядних позицій окремих авторів, представників суспільної думки, а й становлення художнього світогляду на засадах прогресивної європейської та вітчизняної культури. Світогляд письменника в літературознавстві розглядається в комплексі проблем, що

увиразнюють ідейну спрямованість художніх творів, сутність літературно-мистецьких напрямів, їх сприйняття чи не сприйняття в художній практиці. Світогляд є найвагомішою підставою для творчості письменника, як цілісне розуміння світу, самого себе, самооцінки таланту.

У цьому ракурсі не слід відкидати й біографічні аспекти письменника, які вказують на його оточення, що тією чи іншою мірою справляли вплив на формування світогляду митця. Крім того, життя та діяльність майстра слова є чи не найкращим коментарем до його творів. Обізнаність із життєписом письменника уможливило збагнути його епоху, час буття, слугує цінним матеріалом для роздумів на світоглядні й морально-етичні теми. Світогляд віддзеркалено у творчості, а творчість письменника – це передусім він сам у ній заглиблений.

Формування цілей статті... Отже, метою дослідження є розкриття дифузії жанру і стилю в прозописмі П.Богацького на фоні літературної дискусії «хатян» і «радян».

Виклад основного матеріалу... В українському суспільстві початку ХХ століття назрівала складний період, який відбився й на розвиткові культурного процесу: передреволюційні і революційні роки (1905–1907), Перша світова війна були тим періодом, за яким настала «ніби повна смерть нації» (В.Винниченко). Люди втрачали духовні орієнтири, не було справжнього поводиря нації, а відтак вони розгубилися у вірі. Непевний стан розвитку стояв і перед українською літературою, що опинилася, образно кажучи, на роздоріжжі. І письменники, не задовольняючись формами критичного реалізму, не знали, в якому напрямку розвивати літературу. Прапор оновлення літератури підхопила молодь, розквіт творчості якої припадає саме на цей період (О.Олесь, М.Вороний, І.Огієнко, Г.Хоткевич, М.Федюшка (Євшан), М.Шаповал, П.Богацький, Г.Журба та ін). Молоде покоління українських письменників під впливом соціально-культурної ситуації в Україні і нового досвіду європейських літератур усвідомлює своє віддалення від критичного реалізму, традиційних проблем і форм їхнього моделювання, у власну творчість вносить елементи змін. У такий спосіб висловлювався протест проти натуралізму, вузького просвітянства, хуторянства, «грубого реалізму», копіювання дійсності. Молоді письменники якомога швидше бажали наблизитися до новітніх течій європейської літератури, тим самим зруйнувати стереотипи і нормативи реалістичного побутописання. Поруч з модернізмом продовжувала розвиватися нова реалістична література, що жила ідеалами наукового соціалізму, марксизму (оповідання Архипа Тесленка, Степана Васильченка, Прохора Вороніна, повість «Фата моргана» М.Коцюбинського тощо) і вела боротьбу проти декадентства, «чистого мистецтва», просвітянства. Про цей період свідчить учасник літературного процесу П.Богацький у статті «Українська хата» (До історії української журналістики): «У нашому випадку були на перешкоді не лише матеріальні мотиви, але й наша ідеологічна розбіжність, двох груп, двох світоглядів українців, т.зв. українофілів (наприкінці ХІХ століття українофіли, під постійним тиском російського уряду, здавали свої позиції, відмежовуючись від будь-якої національно-політичної діяльності (саме таких українофілів мав на думці П.Богацький. – Я.Н.) українців, що перейшли революційну школу і практику. А це саме було тим, що давало нашим противникам в руки «не мир, но меч». А коли так, то і нас вони примушували за всяку ціну озброюватися» [1, с.6]. Тобто, автору йшлося про те, що силу треба підпирати силою (лат. – «vit vi repellere licet»). У такий спосіб письменник змодифіковує справжню картину, власне бачення як саме на початку ХХ століття в Україні зароджувався художній стиль – модернізм, а з ним і нова генерація українських літераторів. Ілюструючи цитату П.Богацького, переконаємося, що серед письменників старшого і молодшого покоління не було єдиної думки стосовно оновлення літературного процесу. Як свідчить час, на перешкоді стояли марксисты, які згодом стали прихильниками соціалістичного реалізму.

Соломія Павличко теоретичну основу «хатян», їхню діяльність атрибує як політичну, з чим важко погодитися: «Політичну філософію журналу становив націоналізм. Модернізація й радикалізація політичної думки служила тлом і необхідною умовою модернізації естетичної думки й самого дискурсу. Для Павла Богацького (видавця й прозаїка), М.Сріблянського (Микита Шаповал), Миколи Євшана, нарешті для Андрія Товкачевського – головного соціолога, політолога та філософа журналу, деяких інших авторів «Української хати» націоналізм означав розбудову нації з метою її майбутньої автономізації, а також розбудову того, що тепер називається національною ідентичністю, національною свідомістю одиниць, які складали загал, українську громаду [2, с.130].

Але в архівах, спогадах, творах П.Богацького навіть подібної думки немає. Щоправда, філософ «Української хати» А.Товкачевський (1885–1965) застерігав від захоплення комуністичною утопічною ідеєю, що її активно поширювали марксисты, згодом більшовики, бо ця ідея врешті-решт призведе до фатального завершення: «Теоретичний марксизм, визнаючи процес історії до подробиць обусловленим діланнем певних законів, цілком послідовно виганяє з науки саме поняття поступу; але те, що можливо в сфері логіки не все можливо в сфері звичайного життя.

Теоретично зовсім відмовляючись від поняття поступу, фактично марксизм визнає фатальність поступу. Фаталізм в історії – це недуга нашого часу, «конек» всіх сучасних утопістів» [3, с.28]. Тому й «хатяни» вели дискусію, а іноді полеміку з «радянами». Останні, як свідчить практика, стояли на позиціях марксистської теорії, фактично вони виступили проти молодішої генерації письменників, а отже проти нового стилю, нового віяння в українській літературі.

Галина Журба в статті «Від Української хати» до «Музагету» резюмує: «Центром цього бойовища була редакція «Української хати» з Павлом Богацьким на чолі. Лагідний, товариський та співчутливий, поза редагуванням, адмініструванням журналу, був він душею і нервом збірного життя хатян, їх літературних, родинних, політичних та любовних справ... Без активної співучасті Богацького не відбувалися ніякі хатянські події» [4, с.7].

В унісон класикам української літератури появилися твори «хатян» і зокрема оповідання та новели П.Богацького «Камелія» (1908), «Осінній цвіт» (1909), «Рожева квітка» (1910), «В обіймах минулого» (1911), «Етюд» (1912), які написано з урахуванням естетичних настанов, притаманних символістичним мотивам, їх втіленням в художньому творі. Деякі новели П.Богацького містять імпресіоністично-психологічні елементи, що, відповідно, характеризує модерне прозописмо початку ХХ століття. Вони вказують на відхід автора від застарілих літературних стереотипів, на глибокий психологізм розкриття внутрішнього світу персонажів й водночас виокремлюються демократичною та гуманістичною спрямованістю.

Незважаючи на тісний «обмін» автурою, «війна» з «Радою» не вгавала, а «доходила вершка» після виходу в світ брошури С. Єфремова «Серед сміливих людей» та памфлету О. Білоусенка. Все скеровано проти «Української хати», М. Шаповала, як критика і публіциста її, який «не спускав з ока всі ходи і слова «Ради». Але це нашій справі не тільки не перешкодило, але й допомагало, бо читач починав розбиратись у справах і займав ту чи ту позицію...» [5, с.21–22].

У листі до О.Неприцького-Грановського 9 лютого 1913 року П.Богацький називає прізвища авторів журналу «Українська Хата», а також скаржиться на те, що О.Олесь (Кандиба), коли Богацький попросив, щоб «Літературно-науковий вісник» подав оголошення про журнал, то у відповідь почув, що редагований ним друкований орган є «антикультурним». Отже, О.Олесь відкрито став на бік «радян». Але й Богацький залишався оптимістом, твердо вірив у свою перемогу, в модерний дискурс – оновлення змісту і форми новітньої української літератури, літератури ХХ століття: «Питаєш, чи є матеріял який?.. Є добрячі вірші Гр.Чупринки, твої...Зо статей Андрія [Товкачевського. – Я.Н.]: «Приятелі і вороги народа». Далі підуть: твоя, Сріблянського, та ще може злагодить п.Трикулевська свою. А коли б Євшана – то і № всей. Проси також Євшана, щоби рецензій дав на ті книжки, які вийшли в Австрії: Лепкого П ч., Щурата і ін. Обов'язково [...].

«ЛНВ» починає все більше виявляти свої вуха довгі в образі Олесь [..]. Я ж, до речі, пригадав, що ми друкували оповістку «ЛНВ» – прошу, щоби й вони видрукували нашу. Але Олесь досить твердо заявив, що він буде проти сього, бо вважає «Хату» органом «антикультурним» і «антигромадським» [...]. Що мене турбує – Олесь, Рада, якась помилка в коректі, а там цілий світ, стихії будуть у тебе ворогами. Чи не титаном ти себе почувеш, коли їх переможеш і досягнеш, чого бажав» [6, с.226-228]. Останнє речення, гадаємо, атрибує світобачення, світогляд письменника, його вірність обраному стилю оновлення художньої літератури і, найпаче, перемогу в гострій суперечці з «радянами». Проілюстровані цитати вказують на те, що дискусія «хатян» з «радянами» переросла швидше всього в естетичну дуель, ніж у конфлікт літературних поколінь.

У період активної фази наступу «радян» на «хатян», а вірніше традиції на модерн, П.Богацький ще активніше береться до літературної праці, як редактор журналу підтримує зв'язки з авторами, заохочує до співпраці. Так, в листі до Христини Алчевської просить суттєвої допомоги, матеріальної і моральної підтримки: «Ви би там у Харкові, маючи великі зв'язки з «сильними міра цього», розжились би хоч на якусь сотню підмоги «Укр[аїнській] Хаті»... А жить нам необхідно, бо «ЛНВ» в новім составі перейшов цілком у руки «Радян», і вони гублять та і «хатян» не пускають. А згубивши орган, і ми, і наші змагання згинуть на віки...Треба держатись, хоч як важко. Листуетесь Ви також, певне, з п.Кобилянською, от і черкнули би їй, щоби дала якийсь малюночок до «Укр[аїнської] Хати»... Я писав сам, але вона обіцяла і не дає...» [6, с.211].

Саме під час літературної «конкуренції», запальної дискусії остаточно сформувався світогляд П.Богацького, його естетичні смаки. Навіть перебуваючи на засланні в Наримському краї (1914-17), зостається на своїх оновлених позиціях, про що красномовно свідчить його лист від 21 серпня 1916 року, адресований О.Неприцькому-Грановському: «Я не хочу чути і знати, що «хатяни» – се такі ж гастролери в літературі і в цілому українстві, як де-не-де. Бо для мене «Укр[аїнська] Хата» не лише журнал, не лише напрямок (мабуть, стилістичний. – Я.Н.), а якась своєрідна моральна засада. Я не можу згодитись, що ми колись станемо *зрадниками* їй («Українській Хаті».– Я.Н.) і

людьми байдужими до інтересів української літератури і взагалі українського мистецтва» [6, с.277-278].

Прозова збірка «Камелії» [7] свідчить про письменницький радикалізм в оновленні української прози, адже він вдавався до застосування різновекторних художніх прийомів. Так, в оповіданні «Чесний робітник» прозаїк звертався до дрібниць життя з тим, щоб у малому знайти велике. Однак у цьому творі змодельовано й самодостатність та безмежжя людської душі. В новелах «Рожеві квіти», «Не доскочив», «Камелія» увага письменника звернена до смаків, кольорів, звуків для того, аби пробудити забуті враження. Такі твори ототожнюються з естетикою імпресіонізму. Художній метод прозаїка виражається дослідженням свідомості своїх персонажів через підсвідомі імпульси вражень, інтуїтивну пам'ять, складні асоціативні зчеплення образів.

Отже, дифузії жанру і стилю творів П.Богацького співзвучні оновленню української літератури початку ХХ століття і відповідають генеральному курсові, що його намітила редакція журналу «Українська хата». Епік виформовував передовий світогляд у межах європейської та української модерної культури початку ХХ століття. Його перші твори були яскравим контрастом усьому офіційному українству. Політичні погляди прозаїка яскраво вписувалися в літературу, що, головним чином, спиралася на передову світову культуру, філософію. У межах модернізму, як єдності різних напрямків, прозаїк реалізує своє завдання – атрибуувати гармонію, рух до самовдосконалення, довершеності людини, творячи власний світ на засадах єдності добра та краси, які є стержнем його художньої спадщини.

Список використаних джерел і літератури:

1. Богацький Павло. «Українська хата» (До історії української журналістики) / Павло Богацький // Українська мова та література. – 1999. – Ч. 10 (122). – С. 6.
2. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
3. Товкачевський Андрій. Утопія і дійсність (до характеристики української інтелігенції). Збірка статей / Андрій Товкачевський. – К. : [Б. в.], 1911. – 112 с.
4. Журба Галина. Від «Української хати» до «Музагету» / Галина Журба // Українська мова та література. – 1999. – Ч. 10 (122). – С. 7.
5. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Львівський обласний науково-методичний інститут освіти. – Львів, 1995. – 319 с.
6. Горбатюк В. Слово і меч : [роман] / Василь Горбатюк. – К. : Ярославів Вал, 2013. – 512 с.
7. Богацький П. Камелії [психологічні арабески] / Павло Богацький. – К. : Грунт, 1919. – 162 с.

Summary

Yaroslav Nahorni

Diffusions of Genre and Style in Prose Writing of P.Bohatskyi on the Background of Discussion of «Khatiany» and «Radiany»

Artistic creative work of Pavlo Bohatskyi (1883–1962), his genre and style peculiarities of person and world modeling on the background of literary discussion of «khatiany» and «radiany» as for renewal and aestheticization of prose and poetry with orientation to the West European philosophy, culture have been studied in the article. It is proved that diffusions of genre and style of P.Bohatskyi's works are consonant with the renewal of Ukrainian literature of the beginning of the XX century and meet general course, which was projected by the editorial staff of the journal «Ukrainska Khata». The epicist formed advanced conception of the world within European and Ukrainian modern culture of the beginning of the last century.

Key words: «khatiany», «radiany», modernism, discussion, world outlook, renewal, realism.

Літературний портрет письменника в листах та діалозі

Вперше в українському літературознавстві розглядається літературний портрет діаспорного письменника О.Смотрича крізь призму прочитання листів та документів грізної воєнної пори. Саме в цей час йому пощастило працювати в газетах «Українське слово», «Подільнин», перебувати в оточенні відомих культурних діячів (Олена Тегіга, І.Ірлявський (Рошко), Б.Якубський, Г.Світлицький, М.Лазорський та ін.). Оточення, листи і документи своєрідно «відсвічують» світогляд письменника, який яскраво виражений у його художній практиці.

Ключові слова: Олександр Смотрич, лист, газета, дослідження, документ, стаття, література, письменник.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Творчість діаспорного письменника Олександра Смотрича (справжнє прізвище Флоринський), який народився в Кам'янці-Подільському досі не здобулася на окреме монографічне дослідження. Є окремі публікації про нього В.Мацька, Л.Тарнашинської, Ю.Коваліва, але вони жодним чином не заторкують проблему, що винесена у заголовок.

Формулювання цілей статті... Відтак мета публікації полягає в тому, щоб на основі першоджерел розкрити літературний портрет Олександра Смотрича, його перший період творчої діяльності, який припав на роки Другої світової війни, де він разом з Оленою Телігою, Борисом Якубським, Іваном Ірлявським працював в газеті «Українське слово» (Київ, вул. Бульварно Кудрявська, 24).

Виклад основного матеріалу... По смерті письменника (помер 13 грудня 2011 р.в містечку Фергус, Канада) його дружина Ніна Флорук (дівооче прізвище Данильців) на адресу професора В.П.Мацька надіслала документи. Серед них від 01.06.1942 р. №269 є «Довідка дана Флоринському Олександрові в тому, що він дійсно перебуває на журналістичній праці в газеті «Нове українське слово», де друкується з 12 жовтня 1941 р. З 15 жовтня 1941 року п.Флоринський працює як літературний кореспондент літературно-мистецького відділу.

За час від 12 жовтня в газеті «Нове українське слово» було надруковано 25 статей Флоринського, присвячених українському та західноєвропейському мистецтву, видатним діячам, ряд рецензій та хроніки.

Головний і відповідальний редактор, професор К.Штепа» [1].

А ще редактор Кость Штепа так характеризував О.Смотрича: «п.Флоринський Олександр Іванович працював в редакції «Нове українське слово» з часу заснування цієї газети як постійний кореспондент по відділу літератури і мистецтва. Спеціально йому була доручена справа культурно-мистецької хроніки, театральнo-музичних рецензій тощо.

Свою роботу п.Флоринський виконував бездоганно і показав себе цілком кваліфікованим журналістом. До своїх службових обов'язків також ставився завжди уважно.

З редакції звільнений виключно за своїм бажанням». Хоча в розмові з В.Мацьком письменник вказує на те, наче Штепа сказав: «Ми тебе звільняємо».

Смотричеві поталанило працювати у відділі під керівництвом помітної постаті в літературному та науковому середовищі того часу, інтелектуала-професора Бориса Якубського [2], який, за спогадами Д.Гуменної не любив студентів-селюків. Саме Борис Володимирович дав високу оцінку праці О.Смотрича: «Пан Олександр Іванович Флоринський працює в газеті «Нове українське слово» з самого початку її заснування (ще коли вона мала назву «Українське слово»). Маючи фах музиканта, п.Флоринський закінчив консерваторію [3] – Олександр Іванович дуже розуміється в інших видах мистецтва, а також в художній літературі. Як газетний працівник, п.Флоринський виявив акуратність, сумлінність, потрібну в багатьох випадках обережність, вміння обробляти взяті матеріали та використовувати їх, рідку чесність і прямоту.

До особистої вдачі п.Флоринського належить надзвичайна скромність. Довгий час Олександр Іванович був відповідальним секретарем відділу літератури і мистецтва в газеті «Нове українське слово».

Професор Б.Якубський».

З вересня 1942 року О.Смотрич влаштувався випусковим в редакцію газети «Подільнин» (м.Кам'янець-Подільський). Однак, в посвідченні, що його підписав редактор газети Микола Коркішко (відомий в діаспорі прозаїк за прізвиськом Лазорський), 15 березня 1944 року пише, що О.Смотрич був його заступником: «Пан Флоринський Олександр працював в редакції газети «Подільнин» з вересня 1942 року по день евакуації – 15 березня 1944 року, як добре обізнаний в своїй справі літературний працівник і заступник редактора.

Як літературний знавець і мистець за час своєї праці в газеті дав серію досконало написаних статей з галузі української літератури і мистецтва. Тим самим пан Флоринський сприяв популяризації і поширенню газети «Подільнин» серед населення гетіту.

Редактор-видавець «Подільнина» М.Коркішко» [4]. В автобіографії трапляються деякі документальні розбіжності. Так, в аусвайсі-посвідченні, датованому 22 лютого 1943 року, зазначено, що Олександр Флоринський трудиться у видавництві «Подільнин» (установа товариства «Преса України» у Луцьку) на посаді літпрацівника. Посвідчення завірив редактор і письменник Дмитро Корбутяк. Тоді як в подібному документі, що його видано 15 лютого 1944 року і завірено печаткою, вперше до прізвища додано прикладку «Флоринський-Флорук працює на посаді редактора», а не заступником.

О.Смотрич, працюючи в «Подільнині» постійно підтримував контакт з берлінським щотижневиком «Голос», що його редагував письменник Б.Кравців. Означений часопис зчаста подавав критичні статті О.Флоринського. Так, у №18 за 1942 рік до 70-річчя з дня народження народного художника України, композитора Григорія Світлицького Флоринський в «Голосі» надрукував розлогу статтю, а 6 грудня 1944 р. помістив дослідження «Шевченко-маляр». В інших числах оприлюднив статті про М.Бурачека, М.Самокиша, К.Стеценка, О.Кошиця, І.Труша, В.Касіяна, М.Леонтовича, дослідження «Шевченко і Репін» тощо. Тому, евакуювавшись, він особливо не переймався, де працювати, а попрямував у Берлін. Богдан Кравців забезпечив йому місце літредактора. Зокрема, у німецькомовному Сертифікаті, виданому 15 березня 1945 р. редакцією української газети «Голос», йдеться про те, що «пан Олександр Флоринський, який народився 28 квітня 1922 року в Кам'янці-Подільському (Україна), проживає в Берліні на вулиці Габсбурзькій, 3 і працює літературним редактором у нашому видавництві щотижневої газети під контролем прес-служби імператорського уряду».

Формування світогляду письменника відбувалося в середовищі української інтелігенції спершу Харкова, з тим Києва. Ось як про це зізнається в листі (29.09.2009) до В.Мацька: «У Харкові я перебував з 1924 року по 1936 рік. В початках родина замешкала в районі Холодної Гори, де батьки рентували одну кімнату. Адреси не знаю. Десь 1924 року переїхали на Основу, де замешкали неподалеку колишнього маєтку Квіток (адреса: Пилипівська, 4). З 1930 до 1936 рр. навчався в 27-ій українській семирічці, розташованій у будинках занедбаної оселі Квіток.

Одночасово навчався в музичній школі Крамаренка... В час мого перебування на Основі мешкало чимало свідомих українців таких як М.Вериківський, композитор Шевченко, Лавриненко (Дивнич) і багато інших. Діяв український професіональний театр, давали концерти Богуславський і Фоменко». Автор оминув згадку про навчання після 1936 року в Києві. Саме в школі №98 (Сталінський район) навчався, закінчив 8 класів в другій залізничній школі. Картка успішності свідчить, що рідну мову він знав на відмінно, літературу і суспільствознавство – добре. Важче давалися точні науки. Його вабила музична освіта, отож після восьмирічки поступив у Київське музично-хореографічне училище (Музичний завулок, 3). Підписана директором Краснопольським довідка від 9.09.1941 р. засвідчує, що Флоринський О.І. «дійсно навчається на IV курсі фортепіанного відділу Київського музично-хореографічного училища».

Отримавши диплом про середню музичну освіту, він не полишає думки про здобуття вищої. У Києві відчуває, як німецька влада вороже ставиться до українців-інтелігентів. Брата Романа (1924 р.н.) забрали на примусові роботи до Німеччини, звідки не повернувся. Батьки вирішили рятувати ситуацію. Вони «намацують» шлях через давно знайомого українського патріота і письменника Віктора Приходька, в якого на початку 20-х років квартирували в Кам'янці-Подільському і в хаті якого народився майбутній письменник О.Смотрич. В.Приходько «прозондував» ґрунт, тому спершу до рідного міста прибув Олександр, влаштувався на роботу і лише після цього до нього прибули батьки. Це, по-перше, а по-друге, на випадок еміграції – з Поділля ближче до кордону. Так воно і сталося 15 березня 1944 року з наступом радянських військ, Флоринські покинули Поділля назавжди.

Про батьків О.Смотрич писав скупом: «Мій батько по Другій світовій війні виїхав до Канади, де й скінчив життя. Моя мати українка литовського походження» [5]. Насправді ж, мати письменника Софія Францівна Касперович народилась 4 лютого 1894 року у Вільно. Її батьки були католиками, то ж, як свідчить метрика, була охрещеною 18 квітня в костелі Петра і Павла. З чоловіком вони

були ровесниками, Іван Семенович Флоринський походив із с.Підвисоке на Черкащині. Але обоє сповідували над усе національну ідею, в душі заперечували більшовицьку ідеологію, яка знищила на їхніх очах кращі інтелектуальні сили, цвіт нації, тому при першій же нагоді не з власного примусу назавжди покинули Україну. Олександр 1949-го закінчив в Ганновері музичний інститут, що дало змогу, приїхавши до Канади, з 1954 р. працювати професором музики в Торонтському університеті аж до виходу на пенсію.

Для розширення біографічної канви письменника з доброї ласки професора В.П.Мацька нижче публікуємо його телефонну розмову з О.Смотричем, що відбулася 4 березня 2010 року (публікується вперше):

– Біда, поламав бедро. Три тріщини. Зшивали в трьох місцях. Лежу. Живу на хуторі, від Торонто за 100 кілометрів. Будинок старий, 1875 року побудовано. Зручностей ніяких. Не могли майстри провести кабель – не змогли з вулиці пробити камінну стіну. То просто кинули через поріг в кімнату, де лежу, 30-метровий провід. Так можу з вами тепер розмовляти. Ви цікавитесь Оленою Телігою. Так, наші кабінети в редакції «Українського слова» (згодом «Нового українського слова») були поруч. У ті часи поетеса навіть була весела, дотепна, оптимістична. Однак ті, хто приїхав із-за кордону трималися осібно. В редакції я був наймолодшим – 19 років – і єдиний, хто розмовляв чистою українською літературною мовою. Мене навіть запитували: «Ви що з Галичини?». Відповідав: «Ні, зі східної України». А всі, хто зі мною були в редакції, розмовляли між собою російською мовою. При редакції газети було два наглядачі – один від гестапо (ми його не знали, він ні з ким не спілкувався) і від поліції. Я вів у редакції мистецький відділ, ходив по музеях, відвідував театри, концерти. Однак бракувало досвіду газетної роботи, і мені Штепа сказав: «Ми тебе звільняємо». На моє місце взяли Л.Окіншевича. До тих, хто був зі східної України німці чомусь ставились поборливо. Більше приглядалися за тими, хто з ними прийшов, як до українських націоналістів – вони і потрапили в немилість гестапо, були розстріляні. Щось Олена Теліга відчувала, бо радила мені з Києва їхати. Після мого звільнення я написав листи в усі редакції. Відгукнувся єдиний секретар з «Подільянина» Корбутяк. Це була зима 1942 року. Подався я до Кам'янця-Подільського, а слідом за мною і батьки приїхали. Перед від'їздом я зайшов до Теліги і кажу: «Тікайте, їдьте зі мною до Кам'янця». Але вона не пристала на мою пропозицію. Невдовзі її розстріляли. Пригадую, був у нас росіянин Щаблов (тут, за кордоном, він уже писався Щаблюк). Мав дружину єврейку. Їй сказали прийти з документами ніби для відправки на Мадагаскар. Він вирішив іти разом з нею. Перевірили паспорти. Дружину забрали, а його фашисти буквально викинули з натовпу. Отаке довелося пережити.

* * *

Із розмови О.Смотрича 9 березня 2010 року:

– На пенсію вийшов 1987 року. У Торонто в мене була хата невеличка, однокімнатна і кухня. Тісно. Місто гамірне, друге за величиною після Нью-Йорка. Вирішили з Ніною переїхати на природу. Купили за сто кілометрів від Торонто хату і переїхали в 1994 році. До центральної дороги з твердим покриттям триста метрів. Сусіди є, живуть за один кілометр від нас. А до містечка, де є медичний заклад – 20 кілометрів.

Що стосується газети «Подільянин», то в перший же день, як я приїхав до Кам'янця-Подільського і став на роботу, то переді мною на дверях (а редакція містилася в приміщенні губернського комісаріату) повісили оголошення трьома мовами (німецькою, російською і українською) про те, що вчора розстріляно 360 жовто-блакитних комуністів (це так фашисти називали українських націоналістів). То вигадка, звичайно, що українські націоналісти вели активну роботу. Вони сиділи в підпіллі. А їхні дії носили локальний характер. Я квартирувався в працівника редакції, місцевого жителя Коваліва (симпатичний чоловік), то через його дружину одержував інформацію. А він себе нічим не видавав, що є українським націоналістом. Суцільна конспірація.

В редакції крім Корбутяка, був ще й Сочинський, строгий. А я займав непомітну посаду в газеті – був випусковим в друкарні. Міст через Смотрич був зірваний. То мені доводилося спускатися в каньйон, з нього переправлятися через річку і йти в друкарню, в Старе місто. Що я робив? Дивився, де є всякий рядок, забирав, де не вмщався матеріал – підкорочував. Сочинський тоді був відповідальним секретарем, знав німецьку мову, переважно перекладав тексти, адже матеріали здебільшого в газету доставляли німці. Моя посада нині називається випусковий, а в роки війни – «метранпаж». Отаке ще пригадалося.

З усього вищевомленого можна зробити певні висновки, що літературний образ, творчий портрет О.Смотрича яскраво постає в листах і діалозі на відстані. Світогляд письменника насамперед формувався під впливом національно-патріотичних батьків, родинного виховання, а отже, його душа прагла інтелектуального спілкування, яке він знайшов, працюючи

кореспондентом, в особах І.Ірлявського, О.Теліги, Г.Світлицького, В.Січинського, В.Приходька, М.Коркішка, Д.Корбутяка. В цьому нас переконують листи і діалоги письменника, архівні документи. Як працювати над художнім і літературно-критичним матеріалом майстер слова також чимало перейняв з творчої роботи відомого літературознавця Б.Якубського. Саме останній в роки війни дав позитивну характеристику щодо журналістської та літературної практики молодого О.Смотрича. На еміграції його стилетворчість, новелістичне письмо привернуло увагу маститих критиків В.Виннченка, Ю.Шевельова, В.Чапленка, Ю.Лавріненка. Насамкінець для підсилення нашої думки, наведемо оцінку новеліста В.Русальського, який в листі (25.11.1955) до О.Гай-Головка писав: «Якої ти думки про новелі О.Смотрича? Як на мене, він добре володіє матеріалом... Але здібна холера! Твій і мій конкурент. Власне, мене тільки радує, що вони ті конкуренти е... Це головне» [6]. Отже, до кінця днів своїх письменник-модерніст працював творчо як майстер пера, пензля і блискучий професор музики, як свідомий українець, який і в чужомовному середовищі постійно розмовляв чистою літературною українською мовою, виховав не одне покоління талановитої творчої молоді (серед них, до речі, і його дружина Ніна Флорук).

Список використаних джерел і літератури:

1. Документи О.Смотрича, наведені в тексті, зберігаються в сімейному архіві В.Мацька.
2. Якубський Борис Володимирович (1889, с.Іллінці на Київщині – 28.12.1944, Київ) – літературознавець, критик, професор Київського ІНО. Співробітник Комісії для видання пам'яток новітнього українського письменства ВУАН та Київської філії Інституту літератури імені Т. Шевченка. В «Новому українському слові» опублікував статтю «Реалізм і романтизм в українській літературі» (1942, 5 лютого. – С. 3). Автор праць «Наука українського віршування» (К. 1922), «До проблеми ритму Шевченкових поезій» (зб. «Шевченко та його доба», П. К. 1925). За німецької окупації 1941 Якубський залишився в Києві, працював в газеті «Українське слово», за що поплатився життям. Спецпідрозділом СМЕРШ (смерть шпигунам) арештований 1 липня 1944 р. Від непосильних катувань помер у Лук'янівській тюрмі. Очевидно, подібна доля чекала на О.Смотрича, тому й емігрував.
3. Б.Якубський помилився, бо О.Флоринський не закінчив Київську консерваторію, а музичне училище.
4. Коркішко Микола Панасович (27.10 (09.11) 1884, Полтава – 13.03.1970, Австралія) – український письменник, журналіст і географ. Псевдоніми – М. Карельський, М. Лазорський. В роки війни був редактором газети «Подільнин».
5. Невідомий Олександр Смотрич (Флоринський): листування з Віталієм Мацьком // Слово і час. – 2012. – № 5. – С. 100.
6. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 21.

Summary

Inna Nikitova

Literary Portrait of Writer in Letters and Dialogue

For the first time in Ukrainian literary criticism literary portrait of Diaspora writer O.Smotrych through the prism of reading the letters and documents of formidable war period has been studied. In that time he was lucky to work in the newspapers «Ukrainske Slovo», «Podolianyn», to be among famous cultural figures (Olena Teliha, I.Irliavskiy (Roshko), B.Yakubskiy, H.Svitlytskyi, M.Lazorskiy and other). Surrounding, letters and documents originally «flash on» the writer's world outlook, which is brightly expressed in his artistic practice.

Key words: *Oleksandr Smotrych, letter, newspaper, research, document, article, literature, writer.*

УДК 821.161.2-1.09 Шевченко (045)

АЛЛА НІКОЛАСЬВА,
викладач
(м.Хмельницький)

**Біографічний дискурс у світогляді і поетиці Тараса Шевченка
(кілька концептуальних зауваг в контексті аналізу його лірики)**

У статті аналізуються біографічний дискурс у творах Тараса Шевченка, написаних в період заслання. Доведено, що психологічні рефлексії, внутрішній монолог прочитується у формі розмови поета з самим собою, що є типовим для жанру медитативно-рефлексивної лірики. Ностальгія, роздуми про Україну «тідживлювались» власними спогадами, роздумами. Образ автора проступає майже в кожному творі, сповнений внутрішнім конфліктом.

Ключові слова: *автобіографічне, Україна, поезія, конфлікт, асоціації.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Життя і творчість Кобзаря широко відображено в працях С.Єфремова, П.Зайцева, І.Огієнка, Б.Лепкого, М.Рильського, І.Дзюби, А.Погрібного,

Г.Ключека, В. Смілянської та інших науковців. А все ж, твори Тараса Шевченка – найвеличнішого поета України і пророка її визволення – і надалі перебувають в центрі українських літературознавчих, історичних, мистецтвознавчих та лінгвістичних досліджень.

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає в тому, аби на прикладі творів Т. Шевченка, написаних у період заслання, розкрити автобіографічний дискурс.

Виклад основного матеріалу... Як відомо з біографії поета, в квітні 1847 року його було заарештовано і відправлено до Петербурга. Після закінчення слідства Шевченка «за створення підбурливих та найвищою мірою зухвалих віршів» заслано до Оренбурзького окремого корпусу рядовим солдатом на 10 років. Заборона писати й малювати найбільше обурила Тараса: «Забрано найблагороднішу частину мого бідного існування! – читаємо в його щоденнику. – Трибунал під головуванням самого Сатани не міг би винести такого холодного, нелюдського вироку» [6, с.105]. Почалися роки принизливої муштри.

«У неймовірно тяжких умовах, у бур'янах, поза валами Орської фортеці, або в довгі безсонні ночі в смердючій казармі, вільний художник Академії мистецтв, поет, відомий на Україні, а тепер солдат № 191 за списком, ховаючись, мов злодій, знаходить силу й мужність для творчості. Свої невірні твори, незважаючи на жорстоку заборону царя і пильний нагляд начальства, поет записував у маленькі книжечки, що таємно зберігав у халявах. Протягом заслання їх було 27» [4, с.66]. Саме вони були єдиними, кому міг поет довірити свої думи, помисли, біль свого серця. Залишившись наодинці зі своїми думками, Шевченко багато згадував, розмірковував, намагався осмислити те, що мав і що вже втратив. Сумував і переживав за тим, що неможливо було повернути... Цілком закономірно, що автобіографічний момент істотно позначає ліричні твори періоду заслання.

У вірші-роздумі «І виріс я на чужині» поет, перебуваючи далеко від батьківщини, ніби умовляє себе: гіршою моральною мукою, ніж «в оцій пустині пропадять» [5, с.446], було б жити на Україні й безсило мовчати під залізною п'ятою самодержавства, бачити сваволю й образи панства, не маючи можливості допомогти його жертвам (своїм землякам):

Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадять.
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати – і мовчать! [5, с.447]

У вірші спостерігаємо контраст між уявленими картинками прекрасного життя народу на розкішно щасливій землі та реально існуючим лихом, яке несе кріпосництво. Тут – зіткнення потреби гармонії та реально існуючої в дійсності дисгармонії. Відверто гостро звучить означений конфлікт в останніх рядках:

Воно б, може, так і сталось,
Якби не осталось
Сліду панського в Україні [5, с.448].

Поезія написана під враженням від поїздки в 1843 році на Україну, де, звісно, серце поета переповнилося жалем до простих людей і величезною ненавистю до їх гнобителів-панів:

Чорніше чорної землі
Блукають люди, повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави бур'яном поросли,
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!.. [5, с.447].

Розуміння неспроможності допомогти Україні, драматизм особистого переживання відчуваємо в рядках:

І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину... [5, с.447].

У наведених прикладах зустрічаємо прийом, який загалом характерний для авторської манери Шевченка – прийом енжамбеману (перенесення), що надає віршеві сильнішої виразності, акцентує на перенесеному в інший рядок слові чи цілому виразі: «біленькі хати» [5, с.447], «поїхав знову на чужину» [5, с.447]. Ліричний спогад про своє дитинство, юнацькі роки, про долю своєї родини – тема багатьох творів періоду заслання. У відомому вірші «Якби ви знали, паничі» тема сім'ї поета, її долі підноситься до широкого соціального узагальнення: поет зобразив типову долю мільйонів українських кріпацьких родин. Починається вірш звертанням до дворянських поетів, які

описували в ті часи Україну як «тихий рай», а далі звучить викриття того раю: вмерла молодою мати, «не витерпів лихої долі» [5, с.521] батько, а діти, «мов мишенята» [5, с.521] голодні, бідні пішли в люди. З бодем поет згадує ті роки:

Я до школи –
носити воду школярам [5, с.521].

Адже він сам ще був дитиною, яка мріяла вчитись, а не зазнавати життєвих випробувань та злиднів. У цій поезії автор, як і в багатьох інших, із сумом згадує братів:

Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили! [5, с.521]
і сестер, яких називає «голубками»:
Ви в наймах вирости чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете! [5, с.521].

Трикрратне повторення слів «у наймах» підсилює думку й почуття, надає особливої гостроти конфлікту між вільним та наймицьким життям.

На нашу думку, це поліконфліктний твір, бо за відкритим зовнішнім конфліктом лежить і внутрішній, прихований конфлікт, викликаний сумом і жалем не лише за своїм дитинством, а й дитячими роками своїх братів і сестер. Постійно носить у собі поет біль за скривджену свою родину, поневолених співвітчизників і гнів проти гнобителів. І цей гнів раз у раз проривається назовні навіть у найінтимніших його ліричних поезіях. Так у вірші «Не молилася за мене» (1850) сумна лірична сповідь – спогад Шевченка про свої юнацькі мрії (родинне щастя з коханою дівчиною) несподівано переривається зверненням до Бога:

Даш ти, Господи єдиний,
Сади панам в Твоєм Раю... [5, с.513].

Тоді, коли поет прагне тихого родинного затишку, що зосібна втілюється в такій світоглядно-образній метафорі: «одну хатиночку в гаю та дві тополі коло неї...» І все-таки в кінці вірша це обурення дійсністю, обурення від нездійснених мрій ніби зникає, конфлікт згасає:

Я тільки хаточку в тім раї
Благав, і досі ще благаю... [5, с.513].

Повторене двічі «благаю» підкреслює, що Кобзар не залишає своїх мрій і про власний сімейний добробут, надії живуть у його скривдженій душі.

«Важко переоцінити значення «невільницької» лірики як біографічного джерела – джерела, яке розкриває передусім внутрішнє життя поета – заслання, його духовний світ. Факти його зовнішньої біографії відносно скупо відобразилися у віршах 1847-1850 років. У них автор не стільки розповідає про події, випадки, факти, деталі свого засланського побуту, скільки лірично розкриває свої думки й почуття. І разом із тим у його ліриці чимало життєвої конкретики. В основі окремих віршів – життєвий «факт», побутовий епізод, які стають побудником ліричного роздуму – переживання, емоційним поштовхом до розгортання ліричної теми» [1, с.40]. Наповнений автобіографічними переживаннями та їх художньо-образним переосмисленням вірш-послання «А.О.Козачковському», в якому поет згадує свого учителя-дяка, перші книжечки (аркушики)... Він все добре пам'ятає, не може забути, бо воно асоціюється з теперішнім життям:

І довелось знов мені
На старість з віршами ховатись [5, с.395].
Відверто зізнається адресатові:
...а надія
В неволі знову за своє,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає... [5, с.398].
З бодем у голосі звучить:
Виходжу, дивлюся,
І згадую Україну,
І згадять боюся... [5, с.396].

У вірші виразно окреслений внутрішній конфлікт – спогади про дитинство, про Україну не дають спокійно жити поетові, хоч минули літа, але живе він надією:

Чи, може, вже з неба
Подивлюсь на Україну,
Подивлюсь на тебе... [5, с.398].
Поет, можливо, вже й «благав би о смерті», але:
...Не дасте мені Бога

О смерті благи... [5, с.398].

«Активне проникнення автобіографічного елемента в структуру ліричних творів Шевченка періоду заслання стало чи не головним фактором, завдяки якому поет все більше віддає перевагу психологічній рефлексії, внутрішньому монологу іноді у формі розмови з самим собою – те, що є типовим для жанру медитативно-рефлексивної лірики. І в творенні малих поетичних форм рефлексивної лірики Шевченко досягає вершин художньої майстерності, нових цікавих відкриттів поетичної форми» [3, с.86].

Отже, проблема конфлікту в поезіях періоду заслання мала особливий вияв: далеко від України говорило серце поета щиро, правдиво, за кожним рядком проступала ностальгія, яка постійно «підживлювалась» власними спогадами, роздумами. Автобіографічний елемент проступає так чи інакше у кожному творі, здебільшого наповнений внутрішнім конфліктом. І саме творчий період заслання відкрив нам по-особливому геніального Шевченка-творця, Шевченка-людину, Шевченка-християнина, який в своєму феномені іманентно відобразив трансцендентальні відчуття і прагнення рідного народу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Івакін Ю. О. Поезія Шевченка періоду заслання / Ю. О. Івакін. – К. : Наукова думка, 1984. – 237 с.
2. Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка / М. Коцюбинська. – К. : Радянський письменник, 1990. – 271 с.
3. Мовчанюк В. П. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка / В. П. Мовчанюк. – К. : Наукова думка, 1993. – 146 с.
4. Черкашин О. Деякі питання історії невідьницької поезії Шевченка / О. Черкашин // Матеріали 19 наукової шевченківської конференції. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 66–70.
5. Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Т. Г. Шевченко ; передм. І. Дзюби. – Харків, 2013. – 720 с.
6. Шевченко Т. Г. Дневник / Т. Г. Шевченко // Зібрання творів : у 10-ти т. – К., 1951. – Т. 5.

Summary

Alla Nikolayeva

Biographical Discourse in the World Outlook and Poetics of Taras Shevchenko (Some Conceptual Remarks in the Context of his Lyrics' Analysis)

Biographical discourse in the works of Taras Shevchenko, written in the period of exile has been analyzed in the article. It is proved that psychological reflections, inner monologue can be read in the form of the conversation of the poet with himself, that is typical for the genre of meditative-reflective lyrics. The nostalgia, contemplations about Ukraine "were fertilized" with the own reminiscences, thoughts. The image of the author arises almost in every work, it is filled with the inner conflict.

Key words: *autobiographic, Ukraine, poetry, conflict, associations.*

УДК 821.161.1-1.09«19» (045)

СВІТЛАНА ПІРОШЕНКО,

*кандидат філологічних наук, доцент
(м.Хмельницький)*

Експресія моральних метаморфоз у новелістиці Франца Кафки та Миколи Хвильового: компаративний аналіз

У статті досліджено визначальні домінанти експресіоністичного світобачення в літературному вимірі ХХ століття, зосереджено увагу на близькості імпресіоністичної поезики та мовних засобах мистецької спадщини українського і австрійського письменників. Змога продуктивного різноаспектного компаративного дослідження подається з точки зору художньо-стильових особливостей новел М.Хвильового та Ф.Кафки.

Наведено паралелі та аналогії між творами авторів, представлено власну спорідненість поезики та стилю новел через їх експресіоністичне світобачення. Встановлено, що у прозі обох авторів найвиразно втілені загальні принципи експресіоністичної поезики, саме спільність новел на загальному ідейно-тематичному, генетичному та типологічному рівнях. Твори письменників розглядаються як певний код людських відносин, як своєрідна модель життя.

На конкретних прикладах продемонстровано моральні метаморфози, які письменники втілюють у відповідні аналогії-символи у творчості. Символічно на типологічному рівні

виявляється як подібність тематики та ідейного навантаження, художніх засобів аналізованих новел.

Ключові слова: компаративний аналіз, експресіоністичне світобачення, моральні метаморфози, аналогії-символи, художньо-стильові відображення, наскрізний мотив.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Найхарактернішими ознаками духовної культури і мистецтва ХХст. є мозаїчність, наявність різноманітних течій і концепцій. Як своєрідне відбиття духовної кризи суспільства, суперечливості масової та індивідуальної свідомості виникає художньо-естетична система – модернізм, яка об'єднує багато відносно самостійних ідейно-художніх напрямків різних за соціальним масштабом і культурно-історичним значенням.

Переорієнтація, яка відбулася в світоглядних інтересах людини ХХ ст., вплив новітніх філософських концепцій світу та людини на розвиток суспільства, в свою чергу зумовили і зміну пріоритетів у визначеності її мистецьких орієнтирів. Художні процеси в літературах початку ХХ ст. характеризуються подальшим розвитком засад модернізму як явища [2].

У 20-ті роки експресіоністична модель світу розглядалась як найбільш прийнятна в осмисленні проблем тогочасного суспільства, епохи в цілому, оскільки стала досить точним еквівалентом в зображенні дійсності. Вона включала в себе механізми, покликані для того, щоб адекватно виразити специфічний смисл часу та водночас складну гаму почуттів, відносин, загальною домінантою яких було відчуття самотності, відчуження у світі [4, с.15].

Дослідження імпресіоністичної поетики та особливості експресіоністичного світосприйняття, мовних засобів засвідчує близькість мистецької спадщини українського і австрійського письменників. В цьому контексті експресіоністична манера робить близькими творчість українського письменника Миколи Хвильового та австрійського – Франца Кафку. Представники різних літератур, поєднані однією художньо-стильовою манерою, здається, перебувають у живому контакті й ситуації діалогу.

Аналіз досліджень і публікацій... Зазначимо, що у літературознавстві, філософії, естетиці феномен експресіонізму у різних своїх аспектах осмислюється у численному колі досліджень. Визначаючи головні риси експресіонізму як творчого методу, є ґрунтовними дослідження Б.Сучкова, Л.Андреева, Д.Наливайко [2; 4].

Як цілком самостійне явище експресіонізм розглядається в літературній спадщині Франца Кафки, Густава Майринка, Лео Перуца, Альфреда Кубіна, Пауля Адлера, Л.Андреева, Є.Замятіна, К.Чапека. Експресіонізм як одну з течій модернізму в українській літературі вивчали Моклиця, Д.Наливайко, С.Павличко, Р.Мовчан, Л.Петренко [2; 3; 4].

Сучасне літературознавство виявляє активний інтерес до компаративістики, яка вивчає взаємозв'язки, взаємодію та взаємовпливи літератур різних країн світу. У цій площині компаративний аналіз творів українських та зарубіжних письменників відкриває цілісне бачення світового літературного процесу та своєрідність української літератури в ньому. Застосування компаративістичного підходу та символіку прививченні новел М.Хвильового та Ф.Кафки досліджували В.Набоков та Д.Затонський, О.Б.Воропаєва. А.І.Гурдуз в своїх дослідженнях порушувала проблеми про людське і людяне. Над розкриттям трагедії відчуження особистості працювала В.А.Затейщикова. Є.А.Касторова описувала трагічне безсилля людини перед абсурдністю оточуючої дійсності в даному літературному вимірі [1; 2; 4; 6].

Формулювання цілей статті... Метою запропонованої праці є дослідження визначальних домінант експресіоністичного світобачення в літературному вимірі, а саме аналіз особливостей художньо-стильових відображень моральних метаморфоз крізь призму новелістики Миколи Хвильового та Франца Кафки.

Виклад основного матеріалу... Глобальні проблеми ХХ століття (втрата ідеалів, самотність людини, деградація особистості та суспільства) залишили відбиток на світовідчутті митців і М.Хвильового та Ф.Кафки, адже, незалежно від дії обмежуючого фактору кордонів та відстаней, люди всього світу зазнають впливу основних тенденцій епохи.

Обидва митці порушують у своїх новелах проблеми, що не втратила ваги і в сучасну добу глобалізації: відчуженість людини, втрата суспільством моральних цінностей, поступове перетворення людини з високодуховної істоти на тварину. Такі моральні метаморфози український та австрійський письменники втілюють у певні символи, розуміння яких дає змогу на глибшому рівні усвідомити недоліки загальнолюдських відносин, адже символ покликаний яскраво, промовисто передати певне явище за допомогою конкретного образу. Адже ознакою модерністського твору є символізм [2].

Усвідомлення власної безпомічності, самотності, жертвовності перед суспільною катастрофою втілює у своїй творчості Франц Кафка. Занепад моральних цінностей, страждання породило в його творах шокуючі поєднання страху та безвихідності із зображенням сірої буденності.

Так само, в епоху модернізму в Україні болісно реагував на історичні події Микола Хвильовий, який «найбільш за все мріяв про розквіт «сонячної батьківщини», але його мріям не судилося здійснитися. «Чорний трибунал комуни» знищив високі ідеали, а без ідеалів Хвильовий не міг жити» [1, с. 7].

Схожі переживання українського та австрійського письменників реалізувались у відповідні аналогії-символи у творчості. Цим обумовлюється генетичний зв'язок творів письменників-новелістів, які постійно шукали духовну сутність світу й відчували відчуження від оточуючої реальності.

Моральні метаморфози у творчості українського письменника Миколи Хвильового відбуваються у декількох напрямках. Це узагальнена символіка рядових солдатів, муралів революції, пішаків системи, а також символіка власних назв.

Саме експресивність метаморфоз на рівні мікробразу, особливо переконливо виявляється в показі мотиву наскрізної тваринної сутності сірої маси пролетарів в новелі Миколи Хвильового «Я (Романтика)» [1, с. 7].

Зі сторінок твору постає жахлива реальність звірячої сутності «псів революції», котрі заради ідеї свідомо йдуть на репресії, переступають у злочинному екстазі моральні норми.

Власне і сам автор, як і його герой був невинним романтиком, і тому, коли романтичні поривання обернулись на сувору дійсність, письменник не міг інакше протестувати проти реальності, як покінчити життя самогубством. Експресіоністичні елементи новелістики Хвильового, дають змогу побачити проблеми фанатизму, самотності, дати оцінку діям тогочасного суспільства як антилюдській, вносять трагічний пафос, за допомогою цих елементів автор кричуще загострив увагу на проблемі відчуження особистості, пізнаючи безглуздість та безвихідь, розчинену в реальності.

Яскраво передають внутрішні людські метаморфози образи-тварини, зокрема Хвильовий, порівнює тогочасне суспільство із хижакими, «псами революції», «вовчою зграєю», котрі фанатично, заради ідеї свідомо йдуть на вбивства, переступають через норми моралі в злочинному екстазі.

Перетворення людини на безжальну тварину у творі «Я (Романтика)» є хижак, звір. На сторінках твору автор неодноразово вживає словосполучення «звірячий інстинкт», «хижа стихія», «тваринний екстаз», «зацькований вовк», «звіряча жорстокість», «вірний пес революції», «зграя голодних вовків». Поведінка та вчинки чорного трибуналу комуни відкривають хижу сутність революціонерів. В аналізованій новелі ми бачимо поступову деградацію особистості ліричного героя. На початку «м'ятежний син», що «зовсім замучив себе», перебуває в стані постійних вагань між необхідністю робити чорну брудну справу та проявами людяної частини його душі.

У новелі «Я(Романтика)» спостерігаємо певні метаморфози на фоні роздвоєння особистості. Безіменний чекіст вважає себе сильною особистістю, але ніяк непатологічним злочинцем: «І я, зовсім чужа людина, – бандит– за одною термінологією, інсургент–за другою, я просто і ясно дивлюсь на ці портрети, і в моїй душі нема і не буде гніву. І це зрозуміло: «Я – чекіст, але я і людина» [6, с.329].

Слова «чекіст–людина» виступають у контексті твору як антоніми. Між ним і цими тваринами в людському обличчі ще існує певна дистанція: «Я дивлюсь на канделябр, але мій погляд мимоволі скрадається туди, де сидить доктор Тагабат і вартовий. В їхніх руках пляшки з вином, вони його п'ють пожадливо-хижо. Я думаю: «так треба» [6, с.325].

Поступово відбувається роздвоєння душі головного героя: людяна частина покидає його, натомість тваринна сутність починає керувати поведінкою. Сміливий обривати життя сотням, главоверх опинився в розпачі, дізнавшись, що у групі засуджених на смерть людей знаходиться його мати: «...Я остовпів. Блідий, майже мертвий стояв я перед мовчазним натовпом черниць із розгубленими очима, як зацькований вовк...» [6, с.325].

Кульмінаційним моментом у моральних перетвореннях можна вважати розстріл матері. До останнього герой вагався у прийнятому ним рішенні, проте вірність чорній комуни та революції перевисили почуття та моральність: «Мати! кажу тобі: іди до мене! Я мушу вбити тебе. І ріже мій мозок невеселий голос. Я знову чую, як мати говорить, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе. ...Що це? Невже знову галюцинація? Я відкидаю голову. Так це галюцинація: я давно вже стояв на порожньому узліссі напроти своєї матері й дивився на неї. Вона мовчала». «Але не зробив я й трьох кроків, як щось мене зупинило. Я здригнувся і побіг до трупа матері. Я став перед ним на коліна й пильно вдивлявся в обличчя. Але воно було мертве. По щоці, пам'ятаю, текла темним струменем кров. Тоді я звів цю безвихідну голову й пожадливо впився устами в білий лоб [6, с. 335]».

Ліричний герой зробив свій вибір на користь ілюзорним благам у невизначеному майбутньому, пожертвувавши життям власної матері, власноруч здійснивши вбивство. Як, бачимо, жахлива метаморфоза людини на тварину досягла апогею.

Проблема ж морально-етичних перетворень бентежить і австрійського письменника Франца Кафку. Адже він страждав від невлаштованої реалії, матеріальної залежності, нищого оточення, від неможливості отримати відповіді на важливі питання сенсу людського існування.

Новела «Перевтілення» по праву вважається знаковим твором модерністської літератури, де перед реципієнтом постає жахливий і абсурдний світ.

«Перевтілення» – це насамперед величезна метаморфоза, що підкреслює та зображує скрутне становище «зайвої людини» у світі. Одноманітність у спілкуванні та житті, сіра буденність призводить до внутрішньої деградації людини, перетворення її на комаху, що лише існує серед людей [3, с.24].

Але у творі вагомим значення набуває не тільки фізичне перетворення Грегора, а й реакція на його тілесні зміни родини. Тому у новелі простежується два рівні метаморфізму. Це відчуження: «людина у цьому світі – самотня комаху» (перетворення Грегора на багатоніжку) та тваринна сутність людини (перекриття найкращих людських якостей тваринними реакціями – страхом, злістю, жорстокістю) [3, с.24].

Відчуження простежується в образі комівояжера Грегора Замзи. Це «маленька людина», яка живе не своїм життям, реалізує не власні бажання, а лише сумлінно працює заради родини «Ах, господи, – подумав він, – який важкий фак обрав я собі! День у дорозі. Службові турботи багато важчі, ніж на місці в торговельному закладі, а ще до того на мені тяжать ці муки подорожей, клопоти з пересіданнями, нерегулярна погана їжа, завжди змінне, завжди мінливе товариство, яке ніколи не переходить у сердечні стосунки. Хай його чорти беруть усе це!» [5, с.341]. Людина не розуміє першочергової важливості свого духовного поступу, не усвідомлює, що робота «як необхідність» перетворює її на механізм, функцію, непомітну комаху.

На відміну від героя М.Хвильового, Грегор Замза, головний герой Кафки зазнає і внутрішніх, і фізичних змін, проте не деградує духовно. Опинившись у такій незвичайній подобі, герой починає більш чутливо сприймати світ, потребує більше розуміння та спілкування від родини, яка на жаль відштовхує його: «Грегор, причарований музикою, насмілювався підлізти трохи ближче і висунув голову аж до вітальні. Він майже не дивувався, що останнім часом так мало зважав на сім'ю, хоч раніше пишався своїм тактом» [5, с.230].

Внутрішніх метаморфоз зазнає уся родина Замзи в цілому. Зазнаючи духовних метаморфоз вони втрачають людяність, набувають таких якостей, як агресія, ненависть, злість, жорстокість [3, с.25].

Першою реакцією рідні на перетворення були стурбованість і співчуття. Приголомшені подіями, вони намагались розгледіти в страшній комасі Грегора і поставитись до нього з розумінням: «...навіть батькові, здавалось, нагадувала, що Грегор, незважаючи на свій теперішній жалюгідний і бридкий вигляд, все ж таки член родини і його не можна трактувати як ворога, а навпаки, закони родини вимагають проковтнути огиду й терпіти, тільки терпіти [5, с. 225]».

Проте дуже скоро, під гнітом розчарування і зневіри, вони почали забувати та черствіти в відношенні до Грегора, щозгодом привело до повної руйнації родини: «Любі тату й мамо, - почала сестра і стукнула рукою по столі, – далі так діла не буде. Якщо, може, ви цього не розумієте, то я розумію. Я не хочу називати цю потвору братом, а кажу лиш одне: треба якось здихатись її. Ми робили все, що могли: піклувались про неї, терпіли її. Думаю, що ніхто нам нічого не може закинути [5, с. 234]».

«Мені здається, що мертвий, – відповіла робітниця і на доказ своїх слів ще далі посунула Грегорове тіло мітлою. Пані Замза підвела руку, ніби хотіла стримати мітлу, проте не зробила цього. Ну слава тобі Господи! – сказав пан Замза і перехрестився. Всі три жінки й собі почали хреститися [5, с.235]».

Певні зміни, що набули у творі символічного значення, пов'язані безпосередньо і з кімнатою Грегора. Із затишної та комфортної. Вона перетворилась на порожню та занедбану. Добрі наміри сестри обернулись для Грегора не найкращим боком: «Сестра відразу зауважила, яку розвагу знайшов для себе Грегор, на стіні подекуди позалишалися клейкі сліди від його лапок, і тоді їй спало на думку забрати з кімнати меблі, насамперед скриню та письмовий стіл, щоб Грегор мав більше місця лазити [5, с.219]».

«Її саму голі стіни пригнічували: то чи не буде те саме й Грегорові? Адже він давно звик до меблів і в порожній кімнаті почуватиметься самотнім. І тоді Грегор збагнув, що втративши людську мову і ведучи таке самотнє життя в сім'ї, він за ці два місяці відбився й глузду: бо ж хіба він міг щиро забажати, щоб його кімнату спорожнили? [5, с.220]».

Врешті решт байдужість родини до героя дійшла апогею та в подальшому призвело до загибелі головного героя: «В сім'ї взяли собі за звичку потрібні речі заносити до Грегорової кімнати, а таких речей тепер було багато, бо батьки винайняли одну кімнату трьом пожилцям [5, с.228]». «Тепер сестра вже не розмірковувала, що б Грегорові найбільше посмакувало, а вранці і вдень, коли бігла на роботу, ногою швидко заштовхувала до його кімнати будь-яку їжу, а ввечері, байдуже, чи він ту їжу тільки покуштував, чи – таке траплялось найчастіше – навіть не торкався до неї, вимітала одним помахом мітли геть [5, с. 227]».

«Та, мабуть, якби він стояв там і тижнями, сестрі було б байдуже; вона бачила сміття не гірше від Грегора, але й не думала його замітати». «І справді, Грегорове тіло було пласке і висохле; власне, це аж тепер стало видно, бо воно не було вже підняте на лапках і лежало все на видноті» [5, с.235].

У цьому розумінні метаморфоза охоплює членів його родини: якщо Грегора вона калічить, то його батька, матір та сестру викриває, виявляючи за фасадом сімейної ідилії правду, корисливість, егоїзм, огиду до нещасного, готовність його зректися.

Для Грегора відчуження стало трагедією, що призвело його до смерті, але відчуження переживає не лише він – інші теж ступили на фатальний шлях. Так, Грета ще не усвідомлює, що вона так само самотня у цьому світі. Ніхто не розумів її захоплення музикою, окрім брата, що мріяв про її вступ до консерваторії, і навіть в образі комахи відчував прекрасне.

Символічно, що після смерті Грегора члени родини називаються вже не «батько», «мати», «сестра», а «пан», «пані», «дочка». Цим Кафка підкреслює розпад сімейних і духовних стосунків. Жажливіх перевтілень зазнав не тільки Грегор Замза, а й усе суспільство. Фізичне перетворення комівояжера є лакмусовим папером, завдяки якому проявляються метаморфози соціуму [3, с.28].

Символіка тваринності в аналізованих новелах постає як прояв:

– сходження на поверхню душі усвідомленої звірячої сутності, темної частини «Я». Жорстокий пес революції здатен переступити моральні норми, здійснивши вбивство близької людини у новелі «Я (Романтика)» М.Хвильового;

– поступового духовного падіння. Людина стає твариною, коли найгірші людські якості крок за кроком замінюють любов, доброту, співчуття та керують поведінкою. Подібні метаморфози відбуваються із батьками Грегора Замзи, ззовні тихі і милі, нездатні образити людину, перетворюються на монстрів.

Висновки... Отже, експресивність метаморфоз на рівні мікробразу, особливо переконливо виявляється в показі мотиву наскрізної тваринної сутності. Схожі переживання українського та австрійського письменників реалізувались у відповідні аналогії-символи в творчості. Символічно на типологічному рівні виявляється подібність тематики та ідейного навантаження, художніх засобів аналізованих новел. Вони використовують образ-символ тварини, зокрема комахи. Саме за допомогою образів-символів письменники зображували внутрішні метаморфози героїв, конфлікти, висвітлювали проблеми, пов'язані із вадами тогочасного суспільства. Франц Кафка і Микола Хвильовий порушують проблеми, що є актуальними і в сучасний період глобалізації: проблеми відчуження, втрати суспільством моральних цінностей, поступова деградація людства, втрати їх людської подобі, перетворення з високодуховної істоти в тварину.

Список використаних джерел і літератури

1. Агеева В. Автор і герой у структурі новели Миколи Хвильового / В. Агеева // Слово і час. – 1993. – № 12. – С. 6–9.
2. Моклиця М. Модернізм у творчості письменників ХХ ст. : навч. посіб. / М. Моклиця. – [у 2-х ч.]. – Луцьк : Вежа, 1999. – Ч. 1 : Українська література. – 153 с. ; Ч. 2 : Зарубіжна література. – 184 с.
3. Ніколенко О. Духовні «перевтілення» героїв Ф. Кафки / О. Ніколенко // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2000. – № 2. – С. 23–30.
4. Осмак О. О. Експресіонізм: проблема термінології і становлення проблематики / О. О. Осмак // Теоретичні проблеми художньої культури. – Переяслав-Хмельницький, 1995. – Вип. 1. – С. 13–19.
5. Кафка Ф. Твори: оповідання, романи, листи, щоденники / Франц Кафка. – К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2012. – 592 с.
6. Хвильовий М. Я. (Романтика) / М. Хвильовий // Твори : у 2 т. – Т. 1: Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. – К. : Дніпро, 1990. – С. 322–339.

Summary

Svitlana Piroshenko

Expression of Moral Metamorphosis in Novelistics of Franz Kafka and Mykola Khvyliovyi: Comparative Analysis

Determinative dominants of expressionistic conception of the world in literary dimension of the XX century have been studied, the attention has been concentrated on the closeness of impressionistic poetics and linguistic means of

artistic heritage of Ukrainian and Austrian writers. The attempt of productive many-sided comparative research has been offered from the point of view of artistic-style peculiarities of the novels of M. Khvyliovyi and F. Kafka.

The parallels and analogies between the works of the authors have been shown, own kinship of poetics and style of the novels through their expressionistic conception of the world has been offered. It has been determined that in the prose of both authors general principles of expressionistic poetics, exactly the community of the novels at general idea-topical, genetic and typological levels have been clearly embodied. The works of the authors are studied as a certain code of human relations, as a peculiar model of life.

Moral metamorphosis, embodied by the authors into the appropriate analogies-symbols in creative work, have been demonstrated by the actual examples. Symbolically at the typological level likeness of thematic and elevated loading, artistic means of the novels under analysis has been made apparent.

Key words: *comparative analysis, expressionistic conception of the world, moral metamorphoses, analogies-symbols, artistic-style reflections, passing motive.*

УДК 821.161.2-1/3.09 Шевченко Т.Г.:14 (049.3) (045)

НІНА ПОЛЯРУШ,
кандидат філологічних наук
(м.Вінниця)

Тарас Шевченко і літературно-критична думка 40-50 років XIX століття

Авторка статті намагається з'ясувати роль та значення Т.Шевченка і його літературно-критичних роздумів в літературному процесі 40-х-50-х років XIX століття. Зокрема, детально проаналізовано передмови до «Кобзаря» 1841 та 1847 років, щоденникові записи. Доведено, що Шевченко відіграв перманентну роль у розвитку літературної критики 40-50-х років XIX століття. З його іменем почався новий, вищий етап розвитку української літературної критики.

Ключові слова: *літературна критика, щоденник, листи, народність, реалізм.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... З погляду літературної критики 40-50 роки XIX століття прикметні насамперед початком і завершенням творчої діяльності Тараса Шевченка як «ферментуючого фактору критичної думки і переосмислення критеріїв оцінки художніх явищ» [1, с.72]. Ця думка є домінуючою у процесі дослідження означеної проблеми як старшого покоління дослідників – О.Білецького, М. Гудзія, Є.Кирилюка, П. Волинського, Є. Шаблювського, П.Федченка, – так і сучасних вчених: І. Дзюби, О.Забужко, В. Пахаренка, Р. Гром'яка та ін. Як відомо, Шевченко не був професійним критиком, він не є автором спеціальних студій літературно-критичного характеру, але з його іменем міцно пов'язано виникнення оригінальної самостійної естетичної системи, закладеної у художніх творах поета та у принагідних теоретичних виступах.

Формування цілей статті... Мета даної статті – визначити місце Тараса Шевченка у формуванні літературно-критичної думки 40-50-х років XIX століття.

Виклад основного матеріалу... Для реалізації поставленої мети з'ясуємо, якою була оцінка творчості поета його сучасниками Є. Гребінкою, Г. Квіткою-Основ'яненком, М. Максимовичем, М. Костомаровим та ін. Для з'ясування естетичних і літературно-критичних поглядів та критеріїв, якими послуговувався Шевченко у власній творчості і використовував їх при оцінці всіх мистецьких явищ, багато важать його художні твори, однак предметом нашого аналізу стануть літературно-критичні, публіцистичні та епістолярні матеріали, що мають більш безпосереднє відношення до поставленої проблеми. Це, насамперед, передмови до поеми «Гайдамаки», до «Кобзаря» 1847 р., рецензія «Бенефис г-жи Пиуновой» 1858 р. та щоденник, який вівся поетом з червня 1857 до липня 1858 року.

Усе, опубліковане на той час Т. Шевченком, читалося та обговорювалось освіченими людьми, поширювалося серед вузького кола друзів і приятелів. На слухну думку дослідника Р. Гром'яка, «вирішальний вплив на стан української літературно-критичної думки означеного періоду справили доля Т. Шевченка і його художня (опублікована і неопублікована, конфіскована царатом при арешті) спадщина» [1, с.73]. Уже в той час про Шевченка говорили як про геніального митця. «Кобзар» 1840 року, як скаже дещо пізніше І. Франко, «ся маленька книжечка відкрила немов новий світ поезії, вибухнула мов джерело чистої, холодної води, заясніла невідомою досі в

українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову. Були се немов народні пісні, та проте, щось зовсім відмінне від них» [3, с.276].

Дата виходу Шевченкової книжки бачилась сучасникам справді епохальною. Із щирим захопленням відгукнулися на неї Г. Квітка-Основ'яненко, А. Метлинський, П. Гулак-Артемівський, О. Афанасьєв-Чужбинський та інші українські літератори. Особливої уваги і сьогодні заслуговує стаття-трактат М. Костомарова «Кобзар» Тараса Шевченка». Надиханий тодішньою епохою, критик називає Кобзаря поетом «необыкновенного дарования». Через зіставлення творів Т. Шевченка з народною творчістю і писаннями М. Гоголя, М. Костомаров оцінює Кобзаря як національний духовний феномен української літератури. На думку критика, «Шевченко принадлежит к первоклассным поэтам славянского мира. Его место рядом с Мицкевичем и Пушкиным» [2, с.226]. Дослідник стверджує, що «независимо от всех эстетических достоинств его стихотворений, главное, что не только приковывает к нему читателя, но и ставит поэта выше уровня обычных писателей, это то, что явление Шевченко победоносно поражает старый предрассудок от удобно- и неудобнописательства на том или другом языке, в той или другой форме выражения» [2, с.227].

Для Костомарова очевидною була цінність поезії Шевченка, якій судилося змінити обличчя не тільки української літератури, утвердити її високу самоцінність, а й справити величезний вплив на розвиток літератури інших народів: «Проникаясь поэзией Шевченко, возникает и утверждается мысль и надежда возрождения массы (...) не только малороссийской, но вообще взятой... Вот отчего и великоросс, и поляк, и немец, и француз, если только у него есть поэтическое чутье и любящее сердце, не останется без влияния от поэзии Шевченко» [2, с.226].

Історія підтвердила висловлене М. Костомаровим про поета. Упродовж багатьох років творчість Великого Кобзаря та його незвичайна доля активізували людську думку і почуття. Його твори і нині є зразком для наслідування, або високим критерієм оцінки інших авторів і наступних поколінь.

Ферментаційний вплив творчості Шевченка яскраво демонструють його листи до рідних, знайомих, відгуки сучасників. Так, у листі до брата Микити від 15 листопада 1835 року молодий поет писав: «Микито, рідний брате! Та будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому... Так нехай хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу великими сльозами, бо мені тут стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу у сні що Тебе, Кирилівку (...) Не забудь же, напиши письмо, та по-своєму» [2, с.102]. У листі від 25 січня 1843 року він дякував Г. Тарнавському за «ласкаве слово» про «Гайдамаків» і нарікав, що ніхто ще в Україні не відгукнувся на поему і міркував: «Може, й там над ними сміються так, як тут москалі звать мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить, нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет» [2, с.110].

Щиро вітав Шевченко появу першого українського історичного роману П. Куліша: «Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руської бесіде», і там вона добра, але по-нашому лучче. Розумний, дуже розумний і сердечний епілог вийшов; тільки ти дуже вже, аж надто дуже, підпустив мені пахучого курева і так дуже, що я трохи не вчадів» (до П. Куліша від 5 грудня 1857 року) [2, с.324].

Цитовані листи підтверджують думку про домінування у ціннісній школі молодого тоді ще митця національного, того, що формувало народного поета.

Шевченко відчував постійну потребу в оцінці власної творчості. У зверненні автора поеми «Гайдамаки» (1841) до передплатників, користуючись такою нагодою, він розкриває ідейне спрямування свого твору, підкреслює зв'язок з фольклором та життям українського народу, а також висуває вимоги до літератури як могутньої сили впливу на народні маси. Автор поеми називає свій твір «мужицькою книгою», адресованою перш за все «громаді в сіряках».

Гнівний сарказм та слова зневаги поет спрямовує панам-землякам, які зреклися рідного народу, його мови, культури. Сам же з гордістю приймає звання «мужицького поета». Це був початок Шевченкової боротьби за народну літературу. Полемізуючи з російськими шовіністами про зміст літературного твору та його мову, він оспівує «Ярему в постолах», тобто представників народу, і висловлює впевненість у потенційних естетичних можливостях української мови. На думку поета, літературний твір має відповідати життєвій правді і служити людям.

Передмова до проєктованого нового видання «Кобзаря» 1847 року – це своєрідна ідейно-естетична декларація, у якій знайшло яскраве відображення розуміння народності, реалізму, ідейного змісту і спрямованості літератури, близької і зрозумілої народові. У зв'язку з цим Т. Шевченко ставить за приклад Р. Бернса, П. Шафарика, які залишилися вірними синами своїх народів, плідно творили на ниві рідної культури, поєднуючи у своїх творах життєву правду з доступною народу формою поезії. Актуальною і сьогодні є настанова поета на творче сприйняття і

використання досвіду інших культур, особливо слов'янських. Піддавав поет осуду спроби ідеалізації «темного кріпака», усвідомлюючи його рабську покiрність та пасивність.

Відповідно до висунутих критеріїв (глибоке знання інтересів, дум і сподівань народу, художньо-яскраве й правдиве зображення народного життя) Шевченко переглядав творчість Г. Сковороди, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського. У цих літературно-критичних присудах відображено більш зріле й глибоке розуміння поетом народності літератури та завдань народного митця, а також історичний підхід до оцінки літературних явищ минулого і зв'язок з фольклором. Однак Шевченко не вважає достатнім лише знання фольклору для розуміння сучасних проблем і прагнень народу. Набагато більшу можливість відкриває митцю лише його знайомство з життям народу та участь у національно-визвольній боротьбі: «Щоб знати людей, то треба пожити з ними, а щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотратилем чорнила й паперу. Отоді пишiте і друкуйте. І труд ваш буде чесним» [2, с.314].

Хоча передмова до «Кобзаря» та й сама збірка не були надруковані у зв'язку з арештом та засланням поета, його літературна декларація стала найвизначнішим ідейно-естетичним документом прогресивної української літератури того часу, програмою, яка визначила чітку етичну й естетичну орієнтацію передових митців на шляху реалізму й народності.

Своєрідною програмою театрального мистецтва з усіма його компонентами – від драматургії до манери сценічного втілення була рецензія Шевченка «Бенефис г-жи Пиуновой, январа 1858 г.». На думку поета, театр має бути вчителем публіки, де домінуватимуть не розважальні п'єси, а реалістичні, що мають громадсько-виховне значення. Очевидним є і те, що у цій рецензії на спектакль подано щепкінське розуміння реалізму в театральному мистецтві, стверджується громадсько-виховна спрямованість театру і його висока суспільна значимість.

Матеріали «Щоденника» Шевченка як одного з найвизначніших джерел його життєпису та ключ до розуміння його творчості дають змогу охарактеризувати погляди митця на літературу й мистецтво, їхню роль у суспільному житті, по-новому осмислити визначальні принципи його літературно-естетичних концепцій. Разом із прагненням захистити і возвеличити словом «малих отих рабів німих» у великого поета народилось щире звернення до побратимів по перу: «Друзі мої, щирі мої! Пишiте, подайте голос за ту бідну, брудну, опаскуджену чернь! За того зневаженого, безсловесного смерда!» [4, с.112].

Завдання літератури Т. Шевченко бачив у тому, щоб нещадно викривати вади самодержавства в ім'я високих гуманістичних ідеалів та соціальної справедливості. У зв'язку з цим найдієвішим літературним жанром він вважає сатиру: «Мені здається, що за нашого часу неминуче потрібна сатира і про наш середній стан, напівосвічений. Тільки щоб сатира була розумна і шляхетна. Така, приміром, як «Жених» Федотова або «Свої люди – сочтемся» Островського і «Ревізор» Гоголя» [4, с.31].

Важливою для розуміння філософських поглядів Шевченка, осмислення його світогляду є його заочна полеміка з польським філософом-ідеалістом Лібельтом. Великий Кобзар висловлює щире переконання у першості буття, природи перед свідомістю, залежності митця, літератури й мистецтва від суспільного буття: «Мені здається, що вільний художник настільки обмежений природою, що його оточує, настільки сама вона обмежена вічними, незмінними законами. А коли той вільний творець спробує хоч на волосину відступити від вічної красуні природи, він стає боговідступником, почварою моральною, як от Корнеліус і Бруні» [4, с.61].

Отже, послідовно захищаючи реалістичне мистецтво, Шевченко виступав проти натуралістичного копіювання, проти відірваності від життя, проти нав'язливого дидактизму й моралізаторства. Підтвердженням цієї думки є принципова оцінка ним «Народних оповідань» Марка Вовчка. Найбільше поета тут захоплювало глибоке знання життя народу, щире співчуття поневоленним, майстерна форма оповідань та їх прекрасна мова.

Шевченко завжди високо цінував думку літературної критики, жадібно чекав оцінок щодо своїх творів, жалівся на відсутність критики на свої твори, що «ніхто не гавкне, не лайне, неначе й не було мене», хоча таке рідко траплялося з творами талановитого, народного від природи поета.

Наділений витонченим почуттям критицизму і, зокрема, самооцінки, Шевченко відіграв перманентну роль у розвитку літературної критики 40-50-х років XIX століття. З його іменем почався новий, вищий етап розвитку української літературної критики.

Усе, написане Шевченком, сьогодні набуло універсального значення в контексті не тільки української, але й світової літературно-критичної думки. А тому перспективи його подальшого дослідження є безсумнівними.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття) / Р. Гром'як. – Тернопіль, 1999. – 224 с.

2. Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія : у трьох книгах. Книга перша : навч. посіб. / за ред. П. Федченка. – К. : Либідь, 1996. – 416 с.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти тт. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41.
4. Шевченко Т. Щоденник / Т. Шевченко. – К. : Школа, 2003. – 270 с.
5. Шевченко Т. Твори : в 5-ти тт. / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1978.

Summary

Nina Poliarush

Taras Shevchenko and Literary-Critical Thought of 1840–1850-s

The author of the article makes an attempt to reveal the role and significance of Taras Shevchenko and his literary and critical reflections in the literary process of 1840–1850-s. In particular the foreword to «Kobzar» of 1841 and 1847, diary notes have been analyzed in details. It is proved that Shevchenko played permanent role in the development of literary criticism in 1840-s – 1850-s. The new, higher stage of development of Ukrainian literary criticism began with his name.

Key words: *literary critics, dairy, letters, national character, realism.*

УДК 821.161.2-1/3.001.83 Шевченко Т.Г. (045)

ІРИНА РУСНАК,

*доктор філологічних наук, професор
(м.Вінниця)*

Дмитро Яворницький – популяризатор творчості Тараса Шевченка

У статті розглянуто літературно-критичну і публіцистичну творчість Дмитра Яворницького, присвячену творчості Тараса Шевченка, популяризаторську діяльність ученого. Авторка також охарактеризувала маловідому поетичну спадщину митця, наскрізь пройняту шевченківськими мотивами й образами.

Ключові слова: *Дмитро Яворницький, шевченкіана, шевченківські мотиви.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Дмитро Яворницький (1855–1940) – видатний український історик і археолог, етнограф і фольклорист, археограф і письменник. Великий працелюб і подвижник на загальнокультурній ниві зробив стільки корисного для України, прийдешніх поколінь, що без його творчого доробку не була б повноцінною вся українська історико-культурна спадщина. З ім'ям ученого пов'язана насамперед велика праця щодо збирання й вивчення матеріалів про героїчні сторінки історії запорозького козацтва. Сьогодні добре відомими є його історичні праці «Дніпрові пороги: географічно-історичний нарис» (Дніпропетровськ, 1989), «Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська Запорізьких низових козаків» (Дніпропетровськ, 1990), «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний» (Дніпропетровськ, 1991), «Історія запорозьких козаків» (Львів, 1990–1992; Київ, 1990–1993), «Вольності запорозьких козаків» (Дніпропетровськ, 2002), «До історії степової України» (2004), «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу» (Дніпропетровськ, 2005), «Україно-руське козацтво перед судом історії» (Львів, 2010) й інші. Однак тільки вузькому колу фахівців доступна шевченкіана Д. Яворницького, котрий в одній зі своїх праць зазначав: «Вештаючись по всіх світах, вишукуючи та добуваючи скрізь ріжну старовину та всілякі рідкості, я здобув, між іншим, великий, коштовний, несподіваний для самого себе матеріал, який стосується до біографії нашого великого українського поета Т.Г. Шевченка» [19, с. 113].

Аналіз досліджень і публікацій... Темою шевченкіани у творчій спадщині Д. Яворницького в різні роки цікавилися С. Абросимова [1; 2], О.І. Журба [6], С. Кіржаєв [7], Ю. Марголіс [8; 9], А. Перкова і В. Єкшов [11], І. Руснак [12; 13; 14], А. Фоменко [15], М. Чабан [17]. Та найбільш визнаним авторитетом у дослідженні цієї проблеми стала М. Олійник-Шубравська. У статті «Д.І. Яворницький – популяризатор творчості Т.Г. Шевченка» (1961) вона вперше ґрунтовно осмислила вагомий вклад ученого в українську шевченкіану [10]. Згодом цей матеріал став частиною знакової про життя і творчість історика Запорозького краю монографії «Д.І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність» (1972).

Звісно, час, коли з'явилися окремі з названих праць, залишив на них помітний відбиток. Висновки М. Олійник-Шубравської зводилися до одного: шевченкознавчі розвідки Д. Яворницького позначені обмеженістю світогляду вченого, впливом на нього ліберально-